

Máttááttáshaldáttás

Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh

Miäradâs 2018:3a

Siskáldâs

1. Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh já páiháliih arâšoddâdemvuávámeh.....	4
1.1 Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh já toi kenigitteevuotâ.....	4
1.2 Páihálâš arâšoddâdemvuávám	5
1.3 Päärni arâšoddâdemvuávám	6
1.4 Ääših, moh meriduvvojuh páihálávt	7
2. Arâšoddâdem pargo já almoliuh ulmeh	9
2.1 Kenigâsvuotâh, moh stivrejuh arâšoddâdem ornim.....	9
2.2 Arâšoddâdem toimâhäämih	11
2.3 Arâšoddâdem päärni šoddâm já oppâm pálgá uáassin.....	13
2.4 Árvuvuáđu	13
2.5 Oppâmibárdâs	15
2.6 Pedagogisávt tiäduuttum šoddâdem, máttáattem já tipšo ubâlâšvuotâ	15
2.7 Vijđes mättim	16
Jurdáččem já oppâm.....	17
Kulttuurlâš mättim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim	17
Alnees huolâttum já argâtááiđu	17
Maangâluuhâmtáiđu sehe tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim.....	18
Uásálistem já vaikuttem	18
2.8 Ääših, moh meriduvvojuh páihálávt	18
3. Arâšoddâdem toimâkulttuur	20
3.1 Toimâkulttuur ovdedem já prinsiipeh, moh stivrejuh tom	20
Uáppee siärvádâh toimâkulttuur váimusin	21
Siärvádâh, mii movtjidit sierâdmân já vuáruvaikuttâsân	21
Uásálâšvuotâ, oovtviärdâsâšvuotâ já täsiárvu	21
Kulttuurlâš maangâhámásâšvuotâ já kielâtiäđuulâšvuotâ	22
Pyereestvaijeem, torvolâšvuotâ já pištee eellimvyehi	22
3.2 Arâšoddâdem oppâmpirráseh	23
3.3 Oovtâstpargo arâšoddâdmist	24
Oovtâstpargo huolâtteijeiguin.....	24
Maangâsuárgásâš oovtâstpargo.....	25
3.4 Ääših, moh meriduvvojuh páihálávt	25
4. Arâšoddâdem pedagogisii tooimâ vuávám já olášuttem	26
4.1 Pedagogisii tooimâ čujosraami.....	26

4.2	Pedagogisâš dokumentistem.....	27
4.3	Maangâpiälásiih pargovvevih.....	27
4.4	Sierâdem ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem kâlden.....	28
4.5	Oppâm syergih.....	29
	Kielâi riges maailm.....	29
	Olgospyehtim maangâ häämih.....	31
	Mun oovtâst iärâsijguin.....	32
	Mun tuudhâm já toimâm pirrâsistân.....	33
	Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm.....	34
4.6	Kielân já kulttuurân lohtâseijee târkkilistee uáinuh.....	35
	Kyevtkielâlâš arâšoddâdem.....	36
4.7	Ääših, moh meriduvvojuh páihálávt.....	38
5.	Päärni ovdánem já oppâm toorjá.....	39
	5.1 Prinsiipeh, moh stivrejuh torjuu ornim.....	39
	5.2 Oovtâstpargo parnijn, huolâtteijein já eres äššitobdeiguin torjuu ääigi.....	40
	5.3 Torjuu olášuttem arâšoddâdmist.....	41
	5.4 Päärni arâšoddâdemvuávám torjuu ääigi.....	41
	5.5 Ääših, moh meriduvvojuh páihálávt.....	42
6.	Arâšoddâdem, mii vuáđuduvá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun.....	43
	6.1 Ääših, moh meriduvvojuh páihálávt.....	43
7.	Tooimâ árvuštállâm já ovdedem arâšoddâdmist.....	44
	7.1 Pedagogisii tooimâ árvuštállâm já ovdedem.....	44
	7.2 Ääših, moh meriduvvojuh páihálávt.....	45

1. Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh já páiháliih arâšoddâdemvuávámeh

Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh lii vâldikodálâš miärádâs, mon Máttááttâshaldâttâs lii adelâm arâšoddâdemlaavâ¹ vuáđuld já mon mielđ páiháliih já paarnij arâšoddâdemvuávámeh ráhtojeh já arâšoddâdem olášuttoo. Arâšoddâdemvuávám vuáđđusij ráhtim stivree eromâšávt arâšoddâdemlaahâ, mast asâttuvvoo pääрни vuoigâdвуođâst arâšoddâdmân sehe arâšoddâdem uulmijn. Ovdâmáttááttâs, mon asâttâl vuáđumáttááttâslaahâ², lii uási arâšoddâdem. Ovdâmáttááttâs stivree Máttááttâshaldâttâs miärádâssân adelum Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđuseh.

Arâšoddâdem lii syemmilii škovlâvuáhâduv uási sehe tergâdis paje pääрни šoddâm já oppâm pálgást. Huolâtteijein lii vuosâsajasâš ovdâsvástâdâs pääрни šoddâdmist. Arâšoddâdem tuárju já tievâsmit paaihiš šoddâdempargo já västid jieijâs uásild paarnij pyereestvajemist.

Arâšoddâdem vâldikodálii stivrim tárguttâssân lii ráhtiđ oovtviärdâsijd iävtuid arâšoddâdmân uásálistee paarnij olesvâldálii šoddâmân, ovdánmân já oppâmân.

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusij vuolgâsaijeen láá pääрни šoddâmpirrâs já arâšoddâdem toimâpirrâs nubástusah. Toos lasseen vuáđđusijn láá valdum huámmášumân lahâasâtem nubástusah. Vuáđđuseh láá valmâštállum čonâsjuávkkuoovtâstpargoost já uđđâsumos tutkâm- já ovdedempargo puátuseh láá onnum ävkkîn.

Arâšoddâdemvuávámubâlâšvuotâ lii kuulmâ tääsist. Tot šadda vâldikodálii arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn, páiháliijn arâšoddâdemvuávámijn sehe paarnij arâšoddâdemvuávámijn.

1.1 Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh já toi kenigitteevuotâ

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusij pargon lii tuárjuđ já stivriđ arâšoddâdem ornim, olášuttem sehe ovdedem sehe ovdediđ ollâ tääsi já oovtviärdâsij arâšoddâdem olášume oles enâmist. Arâšoddâdem uáivild vuáválii já ulmemiäldâsij šoddâdem, máttáátem já tipšo ubâlâšvuođâ, mast tiäduuttuvvoo eromâšávt pedagogiik³.

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn meriduvvoo arâšoddâdem olášuttem tehálumosijn uulmijn já siskáldâsâin, arâšoddâdem uárnejeijee já paarnij huolâtteijei koskâsij oovtâstpargoost, maangâsuárgâsij oovtâstpargoost sehe pääрни arâšoddâdemvuávám siskáldâsâst⁴.

Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh lii arâšoddâdem uárnejeijeid riävtálvâst kenigittee miärádâs. Vuáđusâššikirje ana sistees miärádâsâi lasseen teevstâ, mii iššeed ubâlâšvuođâ iberdem. Jyehi lovo loopân láá nurrum ääsih, moh meriduvvojeh páihálvâst já moh stivrejeh páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtim já arâšoddâdem olášuttem. Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn láá meid čujottâsah lahâasâtmân. Čujottâsâi tárguttâssân lii čielgâsmittiđ vuáđusteevstâ ohtâvuođâ lahâasâtlâi vuáđun.

¹ Arâšoddâdemlaahâ (540/2018)

² Vuáđumáttááttâslaahâ (628/1998) já vuáđumáttááttâsasâttâs (852/1998)

³ Arâšoddâdemlaahâ 2 §

⁴ Arâšoddâdemlaahâ 21 §

Taan vuáđusäššikirjeest uáivilduvvoo **arâšoddâdem uárnejeijen** kieldâ, kieldâovtâstume teikâ priivaat palvâlus pyevtitteijee⁵. Tuávádâh huolâtteijee kiávttoo ko uáivilduvvoo päänri vaanhim teikâ eres huolâtteijee.

1.2 Páihálâš arâšoddâdemvuávám

Arâšoddâdem uárnejeijeeh kalgeh ráhtid já tuhhiittid vâldikodálij arâšoddâdemvuávám vuáđđusij vuáđuld páihálijd arâšoddâdemvuávámijd. Arâšoddâdemvuávám ráhtimkenigâsvuotâ kuáská meid kieldâ haahâm ávus arâšoddâdemtoimân já kieldâ kocceem paarnij priivaat peivikiäččutoimân teikâ priivaat peerâpeivitiipšon. Páiháliih arâšoddâdemvuávámeh láá kenigitteeh já taid kalga árvuštállâđ já ovdedid. Páihálii arâšoddâdemvuávám puáhtá ráhtid nuuvt, ete tot kuáská puoh toimâhaamijd (peivikiäččutoimâ, peerâpeivitiipšo já ávus arâšoddâdemtoimâ) teikâ jieškote-uv toimâháámán sierâ. Arâšoddâdem uárnejeijeeh pyehtih sooppâđ uárnejeijeeraajijd rastaldittee oovtâstpargoost ko arâšoddâdemvuávám ráhtoo, árvuštálloo já ovdeduvvoo⁶.

Arâšoddâdemvuávám ráhtoo tienuuvt, ete tot miäruštâl, stivree já tuárju arâšoddâdem ornim páihálávt. Ko vuávám ráhtoo, te kalga vâldid vuotân páihálijd sierânâsjiešvuovijd, máhđulijd pedagooglijd tiäduumijd, paarnij táárbuid sehe arâšoddâdem kyeskee árvuštállâmtiäđu já ovdedempargo puátusijd. Páiháliih vuávámeh sättih târkkilistid vâldikodálijd vuáđđusijd, mutâ toh iä pyevti kyeđđid meddâl mihheen laavâid, asâttâsâid teikâ arâšoddâdemvuávám vuáđđusij vaattâm uulmijd teikâ siskâldâsâid.

Arâšoddâdemvuávám ráhtimist vâldojeh vuotân eres vuávámeh, moh ráhtojeh páihálii tääsist, tego

- arâšoddâdem, paarnijd já perruid kyeskee vuávámeh já miärdâsah
- ovdámáttááttâs máttááttâsvuávám
- vuáđumáttááttâs máttááttâsvuávám
- máhđulâš vuáđumáttááttâsân valmâšteijee máttááttâs máttááttâsvuávám
- párnâisuojâlemlaavâ miäldâsâš paarnijd já nuorâi pyereestvaijeemvuávám⁷
- päikkilistemvuávám⁸.

Arâšoddâdem uárnejeijee huolât tast, ete arâšoddâdem pargeid, huolâtteijeeid sehe paarnijd adeluvvoo máhđulâšvuotâ uásálistid páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtimân já oovdedmân⁹.

Päänri šoddâm já oppâm pálgá jotkuuvâšvuodâ já čavosvuodâ turvim tiet ovdâ- já vuáđumáttááttâs ovdâsteijeeh uásálisteh arâšoddâdemvuávám ráhtimân já oovdedmân. Páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtidijn pargoo oovtâstpargo kieldâ sierâ haldâttâhsuorgijguin sehe sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs pargoi tipšoo virgeomâhâiguin (loho 3.3).

Arâšoddâdem uárnejeijee tuhhit arâšoddâdemvuávám sierâ arâšoddâdem várás, mii adeluvvoo suomâkielân, ruotâkielân, sâmikielân sehe táárbu miel eres kielân¹⁰.

⁵ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

⁶ Arâšoddâdemlaahâ 22 §

⁷ Párnâisuojâlemlaahâ (417/2007) 12 § (1292/2013)

⁸ Laahâ päikkilistem oovdedmist (1386/2010) 15 §

⁹ Arâšoddâdemlaahâ 20 §

¹⁰ Arâšoddâdemlaahâ 8 §

Arâšoddâdem uárnejee pargon lii árvuštállâđ arâšoddâdem, maid tot addel sehe uásálistiđ tooimâs ulguupiälásii árvuštálmân¹¹. Páihálii arâšoddâdem árvuštáldijn puáhtá anneeđ ävkkín aalmuglii arâšoddâdem tiätuvuárhá Varda¹² sehe Aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáá árvuštállâmmateriaal já kvaliteet indikaattoriđ¹³. Árvuštállâm kiedâvuššoo tärhibeht lovvoost 7.

1.3 Päärni arâšoddâdemvuávám

Arâšoddâdmist orroo päarnist lii arâšoddâdemlaavâ turvim vuoigâdvuotâ finniđ vuáválii já ulmemiäldásii šoddâdem, máttáattem já tipšo. Tai olášuttem várás ráhtoo arâšoddâdemvuávám jyehi páárnán, kote lii peivikiäjust já peerâpeivitipšoost¹⁴. Päärni arâšoddâdemvuávám vuolgâsaijeen kalga leđe päärni hiätu¹⁵ já táárбуh. Ulmeh, moh kirjettuvvojev vuávámân, asâttuvvojev pedagogisii tooimân. Paarnij arâšoddâdemvuávámijn pajaneijee ulmeh váldojev huámmášumán pärnijuávhu tooimâ vuávámist já olášutmist sehe oppâmpirrásij já toimâkulttuur oovdedmist. Päärni arâšoddâdemvuávám ráhtoo, ko pärni lii algâttâm peivikiäjust teikâ peerâpeivitipšoost. Vuávám tärkkilistoo päärni táárбуi mielđ merikoskâsávt, ucemustáá ohtii ivveest¹⁶.

Päärni arâšoddâdemvuávámprosesist láá sierâ mudoh. Prosesân uásálisteh päärni máttáatmist, šoddâdmist já tipšoost västideijee ulmuuh oovtâst huolâtteijein já paarnijn. Peivikiäjuin päärni arâšoddâdemvuávám ráhtimist já árvuštálmist västid arâšoddâdem máttáatteijen tohálâš olmooš. Arâšoddâdem sosionom máttim puáhtá anneeđ ävkkín eromâšávt paarnij já perrui palvâlemvuáhâduv tubdâm uásild. Arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee uásálist päärni torjuu táárбу, toorjâtoimâi tai toi olášuttem árvuštálmân táárбу mielđ. Arâšoddâdem máttáatteijee äššitubdâmuš puáhtá anneeđ peerâpeivitipšoost orroo päärni arâšoddâdemvuávám ráhtim ohtâvuodâst. Päärni arâšoddâdemvuávám ráhtimân uásálisteh táárбу mielđ päärni ovdánem já oppâm tuárjoo äššitobdeeh teikâ eres tárbuliih peleh.¹⁷

Päärni uáivil já tuáivuid kalga selvâttiđ já väldiđ huámmášumán päärni arâšoddâdemvuávámprosesist¹⁸. Pargei ovdâsvástâdâsâst lii uuccâđ hiäivulijđ vuovijđ päärni uáinu seelvâtmân. Lii tehálâš, ete sehe huolâtteijee já pargei huámmášumeh já uáinuh päärni ovdánem já oppâm mudoin sehe juávhust toimâmist váldojev huámmášumán vuávámist.

Päärni arâšoddâdemvuávám ráhtidijn lii tehálâš tubdâđ päärni máttim, nanoduvah, ääših, main sun lii perustum sehe ohtâgâsliih táárбуh. Toos lasseen ráhtimist váldoo vuotân meid päärni kielâláš, kulttuurilâš já uáinulâš tuávvâš. Vuávám ráhtidijn tai peividdijn annojev ävkkín päärni máhđulâš tooleeb arâšoddâdemvuávám sehe pedagogisii dokumentistem (loho 4.2). Päärni arâšoddâdemvuávámân čäällimnâál ulmeh kovvejev tom, ete maht pedagogisii toimáin tuárjoo päärni ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem.

¹¹ Arâšoddâdemlaahâ 24 §

¹² Arâšoddâdemlaahâ 65-73 §

¹³ Laahâ aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáást (1295/2013); Arâšoddâdem kvaliteet árvuštállâm vuáđđuseh já avžuuttâsah, Aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáá almostitmev 24:2018

¹⁴ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

¹⁵ Arâšoddâdemlaahâ 4 §, HE 40/2018 vp: haldâttâs iävtuttâs Ovdâskoodán arâšoddâdemlaahân já mottoom toos lohtâseijee laahân, loho 2.

¹⁶ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

¹⁷ Arâšoddâdemlaahâ 23 § já HE 40/2018 vp s. 99

¹⁸ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

Päärni arâšoddâdemvuávámân kirjettuvvoo pääрни máhđulâš ovdánem já oppâm toorjâ já ton olášuttem¹⁹ (loho 5.4). Jis päärnist lii miinii kuhesáigásâš puácuvuodâid, mii váátá talhâstipšo te sunjin ráhtoo tiervâsvuodâhuolâttâsâst talhâstipšovuávám²⁰. Ton uásild ko talhâstipšovuávámân kulloo tiäđuh láá velttidmettum pääрни arâšoddâdem orniimân, te toh čállojeh pääрни arâšoddâdemvuávámân²¹. Talhâstipšo olášutmist arâšoddâdmist soppuu páihálávt.

Päärni arâšoddâdemvuávám olášume sehe pääрни torjuu táárbu, torjuu keelijdvâšvuodâ já ulmemiäldásâšvuodâ kalga árvuštállâđ, já vuávám kalga tärhistiđ ucemustáa ohtii ivveest. Vuávám kalga kuittâg tärhistiđ ain, ko toos lii pääрни táárbuin šaddee suijâ.²² Aalgâ vuávám täärhistmân puáhtá puáttid ulmuin, kiäh pargeh paarnijn teikâ pääрни huolâtteijest. Päärni arâšoddâdemvuávám árvuštâldijn árvuštállâm čuáccá eromâšávt tooimâ ornimáid já pedagogiik olášumán.

Päärni arâšoddâdemvuávám kalga anneeđ sistees čuávuvoo aášijđ:

- pääрни ovdánmân já oppâmân lohtâseijee nanoduvah sehe ääsih, main pärni lii perustum
- pääрни ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem tuárjoo ulmeh sehe tooimah uulmij olášutmân sehe olášume árvuštállâm
- toorjâ, mon pärni máhđulávt taarbâš (loho 5)
- máhđulâš vuávám talhâstipšoin
- paarnij, pargei já huolâtteijei oovtâst soppum ääsih
- eres máhđuliih äššitobdeeh, kiäh láá uásálistám vuávám ráhtimân
- tiäťu tast, ete kuás vuávám lii rahtum já tärhistum já kuás vuávám tärhistuvvoo čuávuvoo keerdi.

Päärni arâšoddâdemvuávám lii syeligâsâst toollâmnaál²³. Arâšoddâdemlaavâ mielđ pääрни arâšoddâdmist västideijee ulmuin já torjuu táárbu, toorjâtoimâi tai toi olášuttem árvuštâlmân uásálistee ulmuin lii syeligâsâsttoollâmkenigâsvuodâ estihánnaá vuoigâdvuotâ finniđ nubijdis já adeliđ nubijdân sehe arâšoddâdem uárnejeijei já pyevtitteijei tagarijđ tiäđuid, moh láá arâšoddâdem ornim, pyevtittem já torjuu árvuštállâm tááhust velttidmettumeh. Tiäđusirdem ulmen lii turviđ pääрни hiäđu miäldásii arâšoddâdem olášume.

Tiäđui finniimân já luovâtmân kyeskee njuolgâdus kuáská meid tiilijđ, main pärni sirdâšuvá kieldâ tai priivaat palvâlempyevtitteijee ornim arâšoddâdmist nube kieldâ tai palvâlempyevtitteijee ornim arâšoddâdmân tai main arâšoddâdmist sirdâšuveh ovdâmáttááttâsân tai vuáđumáttááttâsân. Päärni äššigâsvuotâ arâšoddâdmist lii almos tiäťu. Päärni arâšoddâdem orniimân pyehtih kuittâg kulluđ tiäđuh, moh láá syeligâsâst toollâmnaál.²⁴

1.4 Ääsih, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálâš arâšoddâdemvuávám já pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtojeh arâšoddâdemlaavâ miäldásávt arâšoddâdem uárnejeijee meridem vuovijn nuávditmáin uulmijđ já prinsii pijđ, moh láá kovvejum taan lovvoost já tai vuáđđusij eres soojijn. Arâšoddâdemvuávám vuáđđusij miäruštáloo jieškote-uv váldulovo loopâst, ete maid páihálii arâšoddâdemvuávámist kalga ton lovo uásild meridiđ já kuvviđ.

¹⁹ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

²⁰ Tiervâsvuodâhuolâttâsllaahâ (1326/2010) 8 §

²¹ Arâšoddâdemlaahâ 41 §

²² Arâšoddâdemlaahâ 23 §

²³ Arâšoddâdemlaahâ 40 §

²⁴ Arâšoddâdemlaahâ 41 § sehe ovdâmerkân laahâ virgeomâháa tooimâ almolâšvuodâst (621/1999) 24 §

Páihálie arâšoddâdemvuávámist puáhtá kevttiđ vuáđuteevstâ. Tehálâš lli kuittâg lekkâđ já toohâđ teevstâ konkreetlâžžân tienuuvt, ete tot stivree já tuárju arâšoddâdem olášuttem já ovdedem páihálávt.

Páihálávt puáhtá ráhtiđ sierâ vuávámijđ arâšoddâdem sierâ toimâhaamijđ. Páihálijđ arâšoddâdemvuávámijđ puáhtá ráhtiđ meid uárnejeije oovtâstpargon.

Páihálâš arâšoddâdemvuávám puáhtá tuhhiittuđ ollásávt tâi uásild jo-uv kieldâ-, ohtâdâh-, juávkku- teikâ toimâhäämikuáhtásâžžân. Priivaat palvâluspyevtitteijee arâšoddâdemvuávám puáhtá tuhhiittuđ ovdil mainâšum prinsiiijguin teikâ nuuvt, ete tot kuáská palvâlus pyevtitteijee oles tooimân.²⁵ Páihálâš vuávám árvuštâlloo merikoskâsávt já tot ovdeduvvoo árvuštállâm vuáđuld.

Páihálie vuávám ráhtidijđ arâšoddâdem uárnejeijee meerrid

- mooid kieláid arâšoddâdemvuávám ráhtoo já tuhhiittuvvoo
- ráhtoo-uv arâšoddâdemvuávám ollásávt teikâ uásild uárnejeijee-, ohtâdâh-, juávkku-, toimâhäämikuáhtásâžžân teikâ kuávlulâš vuáváamin
- maggaar arâšoddâdemvuávám rááhtus, aasij kiedâvuššâmoornig já almostittemtääpi kiávttoo
- maht arâšoddâdem pargeeh, päärnih já huolâtteijeeh uásálisteh arâšoddâdemvuávám ráhtimân, árvuštâlmân já oovdedmân²⁶
- maht oovtâstpargo ovdâmáttááttâssáin, vuáđumáttááttâssáin já sosiaal- já tiervâsvuođâtoimâ äššitobdeiguin sehe eres tárbulij oovtâstpargokuomijguin olášuttoo arâšoddâdemvuávám ráhtimist
- maht páihálieh sierânâsjiešvievih, arâšoddâdem sierâlágán ornimvievih, ovdedem ulmeh sehe parnijđ kyeskee eres páihálieh vuávámeh váldojeh vuotân arâšoddâdemvuávám ráhtidijđ
- maht páihálie arâšoddâdemvuávám olášume árvuštâlloo já maht tot ovdeduvvoo (keejâ meid lovo 7).

Páihálie arâšoddâdemvuávámist kovvejuvoo

- päärni arâšoddâdemvuávám ráhtim prooses páihálie uáinust. Kuvviimist miäruštâlloo ráhtimân, čuávumân já árvuštâlmân lohtâseijee oovtâstpargo já ovdâsvástádâsah arâšoddâdemlaavâ sehe tai vuáđđusij miäldásávt
- arâšoddâdem syeligâsâst toollâmnáál tiäđui sirdemân já molsomân lohtâseijee vievih.

²⁵ Arâšoddâdemlaahâ 22 §

²⁶ Arâšoddâdemlaahâ 20 §

2. Arâšoddâdem pargo já almoliuh ulmeh

Arâšoddâdem lii ohtsâškodálâš palvâlus, mast láá maanġah tooimah. Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij olesváldálii šoddâm, ovdánem já oppâm oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Arâšoddâdem oovded paarnij täsiáárvu já oovtviárdásâšvuodâ já iästá helbâm. Arâšoddâdmist oppum tiäduh já tááiduh nanosmihet paarnij uásálâšvuodâ sehe aktiivlii toimâm ohtsâškodeest. Lasseen arâšoddâdem tuárju huolâtteijeid šoddâdem pargoost sehe taha máhđulâžžân sii uásálistem pargoelimân teikâ oppâmân.

2.1 Kenigâšvuodah, moh stivrejeh arâšoddâdem ornim

Kieldâ lii kenigâš ornid arâšoddâdem nuuvt vijdáht já tagarij toimâhamijguin ko kieldâst lii tárbu. Arâšoddâdem kalga viggâđ ornid alda palvâlus kevtteid já páihálijd táárbuid västideijee ávusorroomääigi²⁷. Arâšoddâdem puáhtá arâšoddâdemlaavâ mielh olášuttiđ peivikiäččutoimân, peerâpeivitipšon tai ávus arâšoddâdemtoimân²⁸. Laavâst asâttum päänri vuoigâdvuotâ arâšoddâdmân kuáská arâšoddâdmân, mii adeluvvoo peivikiäjust teikâ peerâpeivitipšoost. Huolâtteijee meerrid päänri uásálistmist arâšoddâdmân. Ovdâmáttáttâst orroo päänrist kalga leđe máhđulâšvuotâ uásálistiđ arâšoddâdmân nuuvt ko laahâ addel vuoigâdvuodâ²⁹.

Kieldâ teikâ kieldâovtâstume puáhtá ornid arâšoddâdem jieš teikâ haahâđ arâšoddâdem palvâlusâid almoliuh teikâ priivaat palvâlusâi pyevtitteijest. Ko hááhá arâšoddâdem palvâlusâid eres palvâlusâi pyevtitteijein, kieldâ teikâ kieldâovtâstume kalga visâsmuđ tast, ete haahâmnaál palvâlusah västideh tom täási, mii váttoo västideijee kieldâlii tooimâst. Arâšoddâdem uárnejeijee västid tast, ete ton haahâm palvâlusah uárnejuvvojehe arâšoddâdmân kyeskee njuolgâdusâi sehe arâšoddâdemvuávám vuáđđusij miäldásávt³⁰. Priivaat palvâluspyevtitteijee stivriimist, ravviimist já kocemist västid kieldâ toimâorgaan teikâ ton meridem virgehaldâšeijee, kuávluhaldâttâhvargádâh sehe Sosiaal- já tiervâšvuodâsyergi lope- já kocceemvirgádâh³¹.

Kieldâ kalga huolâttiđ tast, ete pârni puáhtá finniđ arâšoddâdem päänri eenikielân orroo suomâ-, ruotâ-teikâ sâmikielân³². Eres kielân meriduvvoo lovvoost 4.6.

Arâšoddâdem ornim stivrejeijee kenigâšvuodah vuáđdudueh Suomâ vuáđdulaahân, arâšoddâdemlaahân já arâšoddâdmist adelum staatâräädi asâttâsân³³ sehe Arâšoddâdemvuávám vuáđđusâid. Arâšoddâdmân heiviittech meid haldâttâhlaavâ³⁴ já laavâ virgeomâháá tooimâ almolâšvuodâst³⁵. Suomâ vuáđdulaavâ mielh kihheen ij uážu tuhhiitettee agâttáá asâttiđ sierâ sajattâhân suhâpele, ave, álgápuáttim, kielâ, oskolduv, uáinu, uáivil, tiervâšvuotâtile, vâdulâšvuodâ teikâ eres persovnân lohtâseijee suujâ vuáđuld³⁶. Arâšoddâdem orniimist kalga väldiđ vuotân meid kenigâšvuodâid, moh puátiuh eres lahâaasâttmist sehe aalmugijkoskâsijn sopâmušâin, mooid Suomâ lii čonâdâttâm. Tágaréh láá eereeb iärásij

²⁷ Arâšoddâdemlaahâ 5 § 4 moomeent

²⁸ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

²⁹ Arâšoddâdemlaahâ 1 § já 12 §

³⁰ Arâšoddâdemlaahâ 5 § 2 moomeent

³¹ Arâšoddâdemlaahâ 52 §

³² Arâšoddâdemlaahâ 8 § já HE 40/2018 vp s. 89

³³ Staatâräädi asâttâs arâšoddâdmist (753/2018)

³⁴ Haldâttâhlaahâ (434/2003)

³⁵ Laahâ virgeomâháá tooimâ almolâšvuodâst (621/1999)

³⁶ Suomâ vuáđdulaahâ (731/1999) 6 §

oovtviärdásâšvuotâlaahâ³⁷, täsiárvulaahâ³⁸, Euroop olmoošvuoigâdvuotâsopâmuš³⁹, OA párnáá vuoigâdvuodâi sopâmuš⁴⁰, OA almossopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdvuodâin⁴¹, OA julgâštus algâalmugij vuoigâdvuodâin⁴² sehe OA pišttee ovdánem ulmeh⁴³. Arâšoddâdem ovdeduvvoo inklusioprinsiip miäldásávt. Puoh päärnih pyehtih uásálistiđ oovtâst arâšoddâdmân ovdâmerkkân torjuu táárbuin, vâdulâšvuodâst teikâ kulttuurlii tuávâázist peerusthánnáá.

Ko pärni taarbâš suu ovdánmân já pyereestvajemân torjuu já uážu sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs toorjâtoimâid já palvâlusâid, te talle heiviitteh sosiaalhuolâttâslaavâ⁴⁴, vâdulâšvuodâ vuáđuld ornimnâál palvâlusâin já toorjâtoimâin adelum laavâ⁴⁵, ovdánemvâdulij spesiaaltipšoost adelum laavâ⁴⁶ já tiervâsvuodâhuolâttâslaavâ⁴⁷ sehe mii sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs palvâlusâin eres laavâin asâttuvvoo.

Arâšoddâdem vâldikodâlijn uulmijn asâttuvvoo arâšoddâdemlaavâst. Ulmeh stivrejeh vuáđđusij sehe páihâlii já pärni arâšoddâdemvuávám ráhtim, olâšuttem já árvuštállâm.

Arâšoddâdemlaavâ⁴⁸ miel arâšoddâdem ulmen lii

- 1) ovdediđ jyehi pärni ave já ovdánem miäldâsii olesvâldâlii šoddâm, ovdánem, tiervâsvuodâ já pyereestvaijeem;
- 2) tuárjuđ pärni oppâm iävtuid já ovdediđ avepiäivâlii oppâm já škovliittâslii täsiárvu olâšuttem;
- 3) olâšuttid pärni sierâdmân, liihâdmân, táidoid já kulttuurärbivuáhán vuáđuduvvee maangâpiälâsii pedagogisii tooimâ já toohâđ máhđulâžžân positiivlijd oppâmfeerimijd;
- 4) visâsmittid ovdedeijee, oppâm ovdedeijee, tiervâslii já torvolii arâšoddâdempirrâs;
- 5) turvid pärni kunnijâttee toimâvyevi já nuuvt pisovijd vuáruvaikuttâskoskâvuodâid paarnij já arâšoddâdempargei kooskâst ko máhđulâš;
- 6) adeliđ puoh parnijd oovtviärdâsijd máhđulâšvuodâid arâšoddâdmân, ovdediđ oovtviärdâsâšvuodâ já suhâpeelij täsiárvu sehe adeliđ kiärgusvuodâid iberidiđ já kunnijättid almos kulttuurärbivyevi sehe jieškote-uv kielâlii, kulttuurlii, oskoldâhlii já uáinulii tuávâá;
- 7) huámmâšid pärni ohtâgâslii torjuu táárbu já orniđ ulmemiäldâsii torjuu arâšoddâdmist ko tárbu itá, táárbu miel maangâ syergi oovtâstpargoin;
- 8) ovdediđ pärni oovtâstpargo- já vuáruvaikuttâstâáiđuid, ovdediđ pärni toimâm viärdâsâšjuávhust sehe stivrid eettisávt ovdâsvástâdâslii já pišttee tooimân, nuubij ulmui kunnijâtmân já ohtsâškode jeessânvuotân;
- 9) visâsmittid pärni máhđulâšvuodâ uásálistiđ já uázžuđ vaikuttid olssis kyeskee aššijd;
- 10) toimâđ oovtâst parnijn sehe pärni vanhímáin teikâ eres huolâtteijein pärni täsitiädulii ovdánem já olesvâldâlii pyereestvaijeem pyerrin sehe tuárjuđ pärni vaanhim teikâ eres huolâtteijee šoddâdempargoost.

³⁷ Oovtviärdâsâšvuotâlaahâ (1325/2014)

³⁸ Laahâ nisonij já almai koskâsii täsiárvust (609/1986)

³⁹ Euroop olmoošvuoigâdvuotâsopâmuš 1990

⁴⁰ OA almossopâmuš párnáá vuoigâdvuodâin 1989

⁴¹ OA almossopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdvuodâin 2007

⁴² OA julgâštus algâalmugij vuoigâdvuodâin 2007

⁴³ Pišttee ovdánem ulmeh – Agenda 2030. OA almosčuákkim 2015

⁴⁴ Sosiaalhuolâttâslaahâ (1301/2014)

⁴⁵ Vâdulâšvuodâ vuáđuld ornimnâál palvâlusâin já toorjâtoimâst adelum laahâ (380/1987)

⁴⁶ Laahâ ovdánemvâdulij spesiaaltipšoost (519/1977)

⁴⁷ Tiervâsvuodâhuolâttâslaahâ (1326/2010)

⁴⁸ Arâšoddâdemlaahâ 3 §

Arâšoddâdem uárnejijest lii kenigâsvuotâ muštâliđ huolâtteijeid arâšoddâdem uulmijn já tooimâst ton jieškote-uv toimâhaamijn. Huolâtteijei uárnejuvoo máhđulâšvuotâ uásálistiđ já vaikuttid̄ suu pääрни arâšoddâdem vuáváámân, olášutmân já árvuštâlmân. Lasseen huolâtteijeid uárnejuvoo merikoskâsávt máhđulâšvuotâ uásálistiđ páihálii já ohtâdâhkuáhtásii arâšoddâdem vuáváámân já árvuštâlmân.

Paarnij uásálistem arâšoddâdmân heiviittâl perrui valjim, paarnij lahâasâtlii vuoigâdвуođâ já arâšoddâdem uárnejijee miárdâs miäldásávt⁴⁹. Taam kalga väldiđ vuotân páihálij vuáváámij ráhtimist.

Arâšoddâdmist oppâmpiirâs kalga leđe ovdedeijee, oppâm ovdedeijee sehe tiervâslâš já torvolâš ko váldoo vuotân pääрни ahe já ovdánem. Toimâtileh já toimâpiergâseh kalgeh leđe ääšimiäldásiih, já tain kalga väldiđ vuotân estâttesuvođâ⁵⁰. Páárnán, kote lii peivikiäjust teikâ peerâpeivitipšoost, kalga faallâđ olmâ já šiev tääsi purrâmuš. Purâdem kalga leđe ulmemiäldásávt uárnejum já stivrejum.⁵¹ Arâšoddâdem lii oskoldâhlávt, uáinulávt já piäládâhpoolitlávt čoonnâsmettum. Arâšoddâdem ij uážu kevttiđ kávpálii vaikuttem kanavan. Muulsâiävtulii pedagogiikân tâi eromâš uáinun vuáđduvvee arâšoddâdem târkkilistoo lovvoost 6.

Arâšoddâdmist nuávditteh pargei tohálâšvuotâvátámâšâin já mittomân adelum njuolgâdusâid⁵². Kieldâ kevttimnâál kalga leđe arâšoddâdmist orroo táárbu västideijeenâál sierânâspárnáikârdimáttáatteijee arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee palvâlusâid⁵³. Pargovievâ tohálâšvuođâid kyeskee sirdâšumnjuolgâdusâin asâttuvvoo arâšoddâdemlaavâst⁵⁴.

Arâšoddâdmist váldojeh vuotân pargosuojâlmân já torvolâšvuotân lohtâseijee njuolgâdusah, persovntiäđui kiedâvušmân já tiätusuájân kyeskee njuolgâdusah sehe parnijguin pargee rikostuávváá selvâtem stivreijee laavah. Paarnijd syeijejeh viehâvääldist, kiivsedmist já eres heemâdmist vuáválii muuneeld estim sehe njuolgâ tarvanem vievâst (Loho 3.1)⁵⁵. Torvolâšvuođâ ovdedem kalga leđe vuáválâš já merikoskâsávt árvuštállum.

Kieldâ kalga, talle ko uárnee arâšoddâdem, toimâđ oovtâstpargoost máttááttâsâst, liihâdmist já kulttuurist, sosiaalhuolâttâsâst, párnáisuojâlmist, ravviittâhtooimâst já eres tiervâsvuođâhuolâttâsâst västideijee sehe eres tárbulij pelijguin.⁵⁶ Arâšoddâdem pargeid kenigiteh meid njuolgâdusah, moh kyeskih sosiaalhuolâttâspalvâlussâid stivriimân já párnáisuojâlemalmottâs tohâmân⁵⁷.

2.2 Arâšoddâdem toimâhäämih

Arâšoddâdem toimâhäämih láá peivikiäččutoimâ, peerâpeivitipšo sehe ávus arâšoddâdemtoimâ⁵⁸. Arâšoddâdemlaavâ já arâšoddâdemvuávám vuáđđusij ulmeh stivrejeh puoh arâšoddâdem toimâhaamijd.

⁴⁹ Arâšoddâdemlaahâ 12 já 19 §

⁵⁰ Arâšoddâdemlaahâ 10 §

⁵¹ Arâšoddâdemlaahâ 11 §

⁵² Arâšoddâdemlaahâ 25 – 33 § já 75 § já staatâräädi asâttâs arâšoddâdmist (753/2018)

⁵³ Arâšoddâdemlaahâ 25 §

⁵⁴ Arâšoddâdemlaahâ 75 §

⁵⁵ Arâšoddâdemlaahâ 10 §

⁵⁶ Arâšoddâdemlaahâ 7 §

⁵⁷ Sosiaalhuolâttâslaahâ 35 § (1301/2014) já párnáisuojâlemlaahâ 25 já 25 a § (417/2007)

⁵⁸ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

Arâšoddâdemlaavâst miäruštâleh, ete moh laavâ sajuh kyeskih ávus arâšoddâdmân⁵⁹. Arâšoddâdem toimâhäämih iäráneh nubijnis.

Ovdâmerkkân oppâmpirráseh, resurseh, pargei škovliittâs já tohálâšvuodâvátámâšah, pargoviehârâhtus, pärnijuávhui stuárudâh sehe paarnij já pargei koskâsâš koskâvuotâloho mulsâšuveh. Sierâ toimâhaamij jiešvuodâh váldojeh huámmášumán páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtidijn já ulmeh tárkkilistojeh toimâhaamij miel.

Lii tehálâš, ete huolâtteijeh finnejeh tuárvi tiäđu puoh toimâhaamij siskáldâsâin já jiešvuodâin. Kieldâ kalga ornid stivrim já ravvim huolâtteijeh faallâmáál orroo arâšoddâdempalvâlusâin. Táárbu miel huolâtteijehin savâstâlloo tast, ete mii arâšoddâdem toimâhaamij já vijđoduvâid västid pärni táárbuid já hiäđu. Ravvuuh já stivrim adeluvvojeh, ko ucâluveh palvâlussáid, sehe ko pärni jo lii mielid arâšoddâdempalvâlusâin.⁶⁰

Arâšoddâdem, mii olâšuttoo peivikiäjuin, lii táválumos arâšoddâdem toimâhaamijn. Peivikiäjuin toimâ lii juávkkuhámâsâš. Pärnijuávhuh pyehtih hámmejuđ sierânáál ko váldoo vuotân ovdâmerkkân paarnij ahe, torjuu tárbu teikâ tot, ete láá-uv juávhust siämmáá perruu pärnih. Juávhuh kalgeh leđe pedagogisávt ulmemeäldásiih já tai ráhtimist váldojeh vuotân pargei miärán já juávhui enâmusstuárudâhân lohtâseijee njuolgâdusah⁶¹. Peivikiäjui pargei maangâáámmátlášvuotâ lii kvaliteetlii arâšoddâdem vyeimivääri, ko puohâi mättim lii kiävtust sehe ovdâsvástádâsah, pargoh já áámmátroolih olâšuveh ulmemeäldásii vuovijn. Peivikiäjuin kalga leđe tooimâst västideijee hovdâ⁶².

Arâšoddâdemlaahâ tiäduť pedagogiik merhâšume já siämmâst arâšoddâdem máttáátteijeh já sierânâsmáttáátteijeh pedagogisii ovdâsvástádâs⁶³. Olesovdâsvástádâs pärnijuávhui tooimâ vuávámist, tooimâ vuávâlâšvuodâ já ulmemeäldásâšvuodâ olâšumeest sehe tooimâ árvuštálmist já oovdedmist lii arâšoddâdem máttáátteijehin. Arâšoddâdem máttáátteijeh, sierânâsmáttáátteijeh, sosionomeh, párnáitipšoooh já eres arâšoddâdem pargeeh vuávájeh já olâšuteh tooimâ oovtâst.

Peerâpeivitipšo lii arâšoddâdem, mii olâšuttoo uccâ juávhust. Tot uárnejuvoo peerâpeivikiäjust, mii puáhtá leđe priivaat päikki tai eres tipšosaje, mii lii pääihl nálásâš⁶⁴. Peerâpeivitipšo puáhtá ornid oovtâ teikâ kyevti tipšoo tai sierânâstiilijn kulmâ tipšoo oovtâst ornim arâšoddâdmin⁶⁵. Peerâpeivikiäjui pargeemeereest sehe pärnijuávhui vuáđđudmist kalga väldid huámmášumán vádulijđ já mudoi torjuu tarbâseijee paarnijđ⁶⁶. Peerâpeivitipšoooh västideh jieijâs juávhu tooimâst. Pedagogisâš jođettem já tooimâ stivrim tuárju peerâpeivitipšoi ulmemeäldásii tooimâ vuávám já olâšuttem.

Ávus arâšoddâdemtooimâ olâšuttem já tiäddučuágástuvah mulsâšuveh arâšoddâdem uárnejijee miärádâsâi miel. Ávus arâšoddâdemtooimâ puáhtá ornid ovdâmerkkân sierâdemkielddi- teikâ kerhotoimân. Toimâ lii stivrejum já ulmemeäldâsâš. Ávus arâšoddâdemtooimâ puáhtá faallâđ ovdâmerkkân olgon lihâdem, sierâdem, taaidâ- teikâ lihâdemšoddâdem. Toos lasseen ávus arâšoddâdemtooimâ puáhtá faallâđ huolâtteijeh stivrejum oovtâstorroom parnijguin sehe eres sosiaallijđ kontaktijđ. Ávus toimâ kalga leđe vuávájum, vai arâšoddâdemlaavâ uulmijđ puáhtá väldid tast huámmášumán. Uulmijđ kalga väldid tađe

⁵⁹ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

⁶⁰ Arâšoddâdemlaahâ 4 a 16 §

⁶¹ Arâšoddâdemlaahâ 34-36 §

⁶² Arâšoddâdemlaahâ 25 §

⁶³ Arâšoddâdemlaahâ 2, 25 já 35 §

⁶⁴ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

⁶⁵ Staatâräädi asättâs arâšoddâdmist (753/2018) 2 §

⁶⁶ Arâšoddâdemlaahâ 38 §

vijđasubbooht huámmášumán, mađe eenâb kiärdulávt já tävjibeht párnááh tooimân uásálisteh. Tooimâ luánda mielđ tiätu-uulmijđ puáhtá tiäduittiđ eenâb ko iärásijđ. ⁶⁷

Vuárutipšo kalga orniđ nuuvt vijđáht ko lii tárpu páárnán, kote taarbâš tom huolátteijee pargo tâi uápui tiet. Vuárutipšo puáhtá orniđ ehidij, oholooopâi já iho peivikiäččutoimân tâi peerâpeivitipšon. Vuárutipšoost paarnij uásálistem arâšoddâdmân lii távjá epikiärdulâš. Taam kalga väldiđ huámmášumán pedagogisii tooimâ vuávámist já olášutmist. ⁶⁸

2.3 Arâšoddâdem päärni šoddâm já oppâm págá uáassin

Arâšoddâdem lii tehálâš uási päärni šoddâm já oppâm págá. Arâšoddâdem ráhtá vuáđu eellimave pištee oppâmân. Päärnih pyehtih arâšoddâdmân fárustis sii oovdeb eellimvuáttámuš, mast merhâšittee tahhen láá huolátteijei já paarnij koskâsih vuáruvaikuttâs- já kieresvuotâkoskâvuodâh. Pargei pargon lii ráhtid luáttámušlii koskâvuodâ páárnán. Huolátteijei já pargei koskâsâš oovtâstpargo puáhtá paarnij elimân jotkuuvâšvuodâ já torvolâšvuodâ. Ko suáppojeđ päärni arâšoddâdem uulmijn te ávus, áárvust annee já oovtâtosâš kuáhtám lii tehálâš. Merikoskâsâš oovtâstpargo lii tergâd, vâi perrui já pargei ohtsâš šoddâdepargo hámmee päärni tááhust jïärmálii ubâlâšvuodâ.

Pärnivuođâ merhâšume iberdem sehe tiätu paarnij šoddâmist, ovdánmist já oppâmist lii pedagogisii tooimâ vuáđu. Siämmáá tehálâš lii tubdâđ jyehi päärni já väldiđ vuotân suu ohtâgâslâš ovdánem. Päärni tubdâm váátá nuuvt pisovijđ vuáruvaikuttâskoskâvuodâid pargei já paarnij kooskâst ko máhđulâš⁶⁹.

Arâšoddâdem já toos kullee ovdámáttáttâs sehe vuáđumáttáttâs hámmejeđ päärni ovdánem já oppâm tááhust systemaatlávt ovdáneijee ubâlâšvuodâ já vuáđu avepiäiválii oppâmân. Kvaliteetlii ubâlâšvuodâ vuolgâsaijeen lii, ete arâšoddâdem sehe ovdâ- já vuáđumáttáttâs pargeeh tobdeh škovlimvuáhâdud sehe ton sierâ mudoi kuávdášlijđ uulmijđ, jiešvuovijđ já vuáhâdudâid. Paarnij pyereestvaijeem sehe ovdánem já oppâm nyjebžilvuodâ tiet meid sirdâšemudoh vuávâjuvvojeđ já taid árvuštâllojeđ.

Arâšoddâdem uárneijee vuáđđud oovtâstpargo ráhtusijđ já tiäđusirdem vuáhâdudâid, moi vievâst siirdâšmeh päähist arâšoddâdmân, arâšoddâdem ääigi sehe arâšoddâdmist ovdámáttáttâsân já tobbeen vuáđumáttáttâsân láá nuuvt nyjebžileh ko máhđulâš. Sirdâšemudoin pargoo huolátteijein oovtâstpargo päärni hiäđu miäldásávt. Tiäđui sirdemist puáhtá anneeđ ävkkín arâšoddâdem ääigi nurrum dokumentijđ, main kovvejeđ päärni ovdánem já oppâm, sehe páárnán rahtum arâšoddâdemvuávám. Tiäđu sirdemist nuávdittuvvojeđ vyeimist orroo njuolgâdusah.⁷⁰

2.4 Árvuvuáđu

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusij árvuvuáđu almosprinsiipin lii päärni hiäđu vuosâsajasâšvuotâ, päärni vuoigâdvuotâ pyereestvajemân, huolâttâsân já suojâlmân, päärni uáivil vuotân väldim sehe oovtviärdásii já

⁶⁷ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 2. moomeent HE 40/2018 vp, s.85

⁶⁸ Arâšoddâdemlaahâ 13 §

⁶⁹ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 5 saje

⁷⁰ Ovdâmerkkân arâšoddâdemlaahâ 40–42 §

täsiárvusii kohtâlem vátámâš já päärni olgoštemkiäldu OA Párnáá vuoigâdвуođâi sopâmuš⁷¹, arâšoddâdemlaavâ⁷² já OA vâdulij ulmui vuoigâdвуođâid kyeskee almossopâmuš miäldásávt⁷³.

Pärnivuođâ jiešárvu

Arâšoddâdem pargon lii suojâliđ já ovdediđ paarnij vuoigâdвуođâ šiev já torvolii pärnivuođâ. Arâšoddâdem vuáđuduvá ibárdâsân pärnivuođâ jiešáárvust. Jyehi pärni lii áinoošlajâsâš já mávsulâš eidu tagarin ko sun lii. Jyehi päärnist lii vuoigâdвуođâ kulluđ, oinuđ, valduđ vuotân já iberduđ tagarin ko sun lii sehe siärvâduvâs jesânin.

Olmožin šoddâm

Arâšoddâdem vuáđuduvá eellim, pištee eellimvyevi já olmoošvuoigâdвуođâi kunnijâtmân sehe olmoošáárvu luávkkááhánâavuotân. Pargeeh tuárjuh paarnij šoddâm olmoošvuotân, mon kovvee viggâmuš tuotâvuotân, pyerivuotân já muččâdвуođâ sehe vuoigâlâšvuotân já ráávhun. Arâšoddâdmist aneh áárvust čuovviittâs, mii tiettuu jurdâččemvyevist jieččân, eres ulmui, pirrâs já tiäđu kuáttá sehe vyevist já táatust toimâđ rievtnisáál. Pargeeh stivrejeh paarnijd toimâđ árvuvuáđu miäldásávt sehe savâstállâđ áárvuin já ideaalijn. Arâšoddâdmist kivsedem, raasiism teikâ viehâvaldi ij tuhhiittuu mongin häämist ijge kiästen.

Päärni vuoigâdвуođah

Päärnist lii vuoigâdвуođâ lekkâđ jieijâs, uáivilijdis já jurduidis sehe šoddâđ iberduđ tai olgospyehtimvuovijguin, moh sust láá. Jyehi päärnist lii vuoigâdвуođâ šiev máttááttâsân, huolâttâsân já movtijdittee macáttâsân. Päärnist lii vuoigâdвуođâ sierâdiđ, oppâđ sierâdmáin já ilodiđ tast, maid lii oppâm sehe ráhtiđ ibárdâs sust alnees, suu identiteetist já maailmist suu jieijâs vuolgâsoojij miäldásávt. Päärnist lii vuoigâdвуođâ siärvuslâšvuotân já juávkun kulluumân. Päärnist lii vuoigâdвуođâ finniđ tiäđu maangâpiälâsávt, kiedâvuššâđ tobdoid já ruossâlâšvuođâid sehe keččâliđ já máttááttállâđ uđđâ aášijd.⁷⁴

Oovtviärdâsâšvuotâ, täsiárvu já maangâhámâsâšvuotâ

Arâšoddâdem oovded syemmilii ohtsâškode demokraattisijd áárvuid, tego oovtviärdâsâšvuotâ, täsiáárvu já maangâhámâsâšvuotâ. Paarnijn kalga leđe máhđulâšvuotâ ovdediđ táiduidis já toohâđ valjiimijd ovdâmerkkân suhâpeeleeest, álgápuátimist, kulttuurtuávâázist teikâ eres persovnân lohtâseijee suujâin peerusthánâá. Pargeeh kalgeh ráhtiđ maangâhámâsâšvuotâ kunnijâttee pirrâdov. Arâšoddâdem ráhtoo maangâhámâsii syemmilii kulttuurârbivuáhán, mii hámmejuvoo ain paarnij, sii huolâtteijei sehe pargei vuáruvaikuttâsâst.

Perrui maangâhámâsâšvuotâ

Áámmátlâš, ávus já kunnijâttee jurdâččemvyehi maangâhámâsij perrui já perrui sierâlágán kielâi, kulttuurij, uáinui já oskolduvâi, ärbivuovij sehe šoddâdemvuovij kuáttá lááčá iävtuid šiev šoddâdemoovtâstpaargon⁷⁵. Paarnij peerâidentiteet já peerâkoskâvuođah tuárjohet tienuvvt, ete jyehi pärni puáhtá tubdâđ jieijâs perruu mávsulâžžân.

Tiervâslâš já pištee eellimvyehi

Arâšoddâdem pargon lii stivriđ paarnijd tiervâšvuotâ já pyereestvaijeem ovdedeijee eellimvuovviid. Paarnijd fáallojeh máhđulâšvuođah ovdediđ sii tobdotááiduid já esteetlii jurdâččem. Arâšoddâdmist tobdeh já nuávditteh pištee eellimvyevi prinsiiijid nuvvt, ete sosiaallâš, kulttuurlâš, ekonomâlâš já ekologâlâš ooláádmuddo váldoo vuotân. Arâšoddâdem ráhtá vuáđu ekososiaallii čuovviittâsân nuvvt, ete olmooš ibbeerd, ete ekologâlâš pišteevuotâ lii iähtu sosiaallii pišteevuotân já olmoošvuoigâdвуođâi olâšumán.

⁷¹ OA almossopâmuš párnáá vuoigâdвуođâin 1989

⁷² Arâšoddâdemlaahâ 20 §

⁷³ OA almossopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdвуođâin 2007

⁷⁴ OA almossopâmuš párnáá vuoigâdвуođâin 1989

⁷⁵ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 6 saje

2.5 Oppâmibárdâs

Arâšoddâdemvuávám vuáđđuseh láá rahtum nuuvt, ete toh vuáđduveh oppâmibárdâsân, mon miel päärnih šaddeh, ovdáneh sehe uáppih vuáruvaikuttâsâst eres ulmuiguin já aldapirrâsijn. Oppâmibárdâs vuáđduvá meid uáinun, ete päрни lii aktiivlâš tuáimee. Päärnih láá luándulávt sahhih já halijdeh oppâđ uđđâ aášijđ, kiärduđ já adđiistállâđ aášijđ. Oppâm lii olesváldálâš já tot tábáhtuvá jyehi saajeest. Tast ovtâstuveh tiäđuh, tááiđuh, toimâ, tobdoh, aiccâmušah, rumâšliih vuáttámušah, kielâ já jurdâččem. Oppâm tábáhtuvá eereeb iärâsij paarnij aiccâldijn já tarkkuudijn pirrâsis sehe adđiistâldijn iärâsij tooimâ. Päärnih uáppih meid sierâdmáin, liihâdmáin, tutkâmáin, porgâmáin sierâlagán pargoid, olgospyehtimáin jieijâs sehe tooimâst, mii vuáđduvá táidoid.

Arâšoddâdmist oppâm vuolgâsaijeen láá paarnij oovdeb vuáttámušah, ääših, main sii láá perustum já sii máttim. Lii tehálâš, ete uđđâ aášijn, maid sij uáppih, lii ohtâvuotâ paarnij ovdáneijee kiärgusvuodáid sehe eres vuáttámušmaailmân já kulttuurtuáváázân. Päärnih uáppih pyeremusávt talle ko sij vajah pyereest já tobdeh ete láá torvoost. Positiivliih tobdovuáttámušah já vuáruvaikuttâskoskâvuodah ovdededeh oppâm. Viärdâsâšjuávku já vuáttámuš, ete kulá siärvádâhân, láá oppâm já uásálâšvuodâ tááhust teháliih. Päärnih kalgeh finniđ sii oppâmân pargei stivrim já torjuu. Paarnijđ movtijdittee, ulmemiäldâsâš já vuohâsávt hästee toimâ movtijdit oppâđ lase. Jyehi päрни kalga finniđ vuáttámušâid luhostuumist já ilo jieijâs tooimâst sehe sust alnees uáppen.

Sierâdem lii arâšoddâdemahasij paarnij oppâmân merhâšittee. Tot lii päрни movtijdittee já ilo pyeetee toimâ, mast päärnih siämmâst uáppih maangâid tááiđuid já väldih anon tiäđu. Arâšoddâdmist kalgeh iberdiđ sierâdem jiešáárvu páárnán sehe ton pedagogisii merhâšume oppâmist já paarnij olesváldálii ovdánmist já pyereestvajemist.

2.6 Pedagogisávt tiäduuttum šoddâdem, máttááttâs já tipšo ubâlâšvuotâ

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn pedagogiik vuáđduvá miäruštállum árvuvuáđun, ibárdâsân päärnist, pärnivuodâst sehe oppâmist. Pedagogiikkáin uáivilduvvoo maangâtieđâlii, eromâšávt šoddâdem- já arâšoddâdemtieđâlii tiätun vuáđduvvee, áámmátlávt jođettum já áámmátpergei olášuttem vuáválii já ulmemiäldâsii tooimâ paarnij pyereestvaijeem já oppâm olášumán. Tot uáinoo arâšoddâdem toimâkulttuurist, oppâmpirrâsijn sehe šoddâdem, máttááttem já tipšo ubâlâšvuodâst. Pedagogiik tiäduuttum⁷⁶ arâšoddâdem ubâlâšvuodâst váátá pedagogisii äššitubdâm sehe tom, ete pargein lii ohtsâš ibárdâs tast, ete maht paarnij oppâm já pyereestvaijeem pyehtih puoh pyeremus vuovijn ovdediđ.

Arâšoddâdem olášuvá pargei, paarnij já pirrâs vuáruvaikuttâsâst, mast šoddâdem, máttááttem já tipšo hámmejeđ čapo ubâlâšvuodâ. Taid kulmâ ooláádmudo pyehtih tarkkuđ abstraktlávt sierâ, mutâ keevâtlii tooimâst toh čonâseh oohtân. Taat taha máhđulâžžân olesváldálii aldanemvyevi päärni šoddâm, ovdánem já oppâm oovdedmist. Šoddâdem, máttááttem já tipšo tiäduuttuvvojeh eresnáál eresahasij paarnij tooimâst sehe arâšoddâdem sierâ toimâhaamijn.

Šoddâdem lii toimâ, mon miel kulttuurliih áárvuh, täävih já noormah sirdâšuveh, hámmejuvvojeh já uđâsmuveh. Jieijâs uásild šoddâdem ulme lii sirded kulttuurärbivyevi sehe tergâdin oonnum áárvuid já traditoid čuávvoov suhâpuolván. Šoddâdem vievâst päärnih stivrejuvvojeh toohâđ jieijâs uáivilijđ já árvuštállâđ kriittisávt orroo jurdâččem- já toimâtaavijđ sehe toimâđ eettisávt pištee vuovijn. Šoddâdem čuoviittâstoimân lii stivriđ tiäđulávt paarnij ohtâgâslii identiteet hammim tienuuvt, ete päärnih uáppih huámmášiđ jieijâs tooimâs vaikuttâsâid nubbijđ ulmuid já pirrâsâsis. Paarnij ovdánem tuárjoo nuuvt, ete sij uáppih toimâđ sehe kevttiđ sii máttim meid nuubij pyerrin.

⁷⁶ Arâšoddâdemlaahâ 2 § já 23 §

Máttááttâs vuolgâsaijeen lii arâšoddâdem vuáđđusijn miäruštállum oppâmibárdâs. Máttááttâs tãrguttâs lii ovdediđ paarnij oppâm já išediđ paarnijđ rähtiđ merhâšuumijđ alnees, nuubijn ulmuin sehe maailmist sii pirrâ. Arâšoddâdmist movtjiditeh já motivisteh paarnijđ máttááttállâđ uđđâ aašijđ sehe stivrejeh kevttiđ sierälágán oppâmvuovijđ. Máttááttâs tuárju já tast aneh ävkkín paarnij luándulii sahhiivuodâ já tutkâm haalu. Máttááttâsâst válđojeh vuotân paarnij ovdáneijee tááiduh, mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvah, nanoduvah já ohtâgâsliih torjuu táárbuh. Lasseen máttááttâs vuáđđun láá oppâmpirrásáid (loho 3.2), vijđes mättiimân (loho 2.7) já pedagogisii tooimân (loho 4) asâttum ulmeh.

Tipšo lii fyysilijn vuáđutáárbuin huolâttem sehe tobdovuáđulâš perustem. Ulmen lii, ete päärnist lii tobdo, ete sun lii áárvust oonnum já ete suu iberdeh já ete sun lii ohtâvuodâst eres ulmuid. Kyevtpiälâlâš já kunnijâttee vuáruvaikuttâskoskâvuotâ sehe positiivlâš kuoskâttem já aldavuotâ vuáđudeh šiev tipšo já huolâttem vuáđu. Tilâlâšvuodah, moh kiärduh piäiválávt, tego purâdem, kárvudâttâm já nuolâdâttâm, vuoiñâstem já hygieniast huolâttem láá pääрни peeivi tehálâš uási. Arâšoddâdem tipšotilâlâšvuodah láá ain siämmáá ääigi šoddâdem- já máttááttemtilâlâšvuodah, main uáppih ovdâmerkân vuáruvaikuttâstááiduid, alnees huolâttem tááiduid, ääigi haldâšem sehe uáppih šiev hárijánmijđ.

2.7 Vijđes mättim

Arâšoddâdmist rähtih vuáđu paarnij vijđes mättiimân. Vijđes mättim šadda tiäđui, tááidui, áárvui, jurdâččemvuovij já táátu ubâlâšvuodâst. Mättim meerhâš meid naavcâ kevttiđ tiäđuid já tááiduid sehe toimâđ tilâlâšvuodâ vâttee vuovijn. Tiäđui já tááidui kevttimân vaikutteh paarnij oppâm áárvuh já jurdâččemvyevih sehe táttu toimâđ. Vijđes mättim tárbu sadda pirâstittee maailm nubâstusâin. Olmožin šoddâm, oppâm, porgâm sehe aalmugjesânin toimâm tääl já puátteevuodâst váátá tiätu- já táidusuorgijđ rastaldittee já ovtâstittee mättim. Vijđes mättim ovdánem oovded paarnij šoddâm ovtâskâs olmožin já siärvâduv jesânin. Mättim ovdánem álgá arâpärnivuođâst já juátkoo čoodâ eellim. Vijđes mättim ulmeh joteh juátkojeijen arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn ovdâ- já vuáđumáttááttâs máttááttâsvuávámij vuáđđusáid. Vijđes mättim ulmeh láá stivrim taan äššikirje valmâštállâm já taid kalga väldiđ vuotân páihálijn arâšoddâdemvuávámijn.

Šiev tääsi pedagogisâš toimâ nannood paarnij vijđes mättim. Vijđes mättim ovdánmân vaaikut tot, maht arâšoddâdmist tuáimih, maht sierâ oppâmpirrásseh kiävttojeh sehe maht paarnij pyereestvaijeem já oppâm tuárjojeh. Vijđes mättim ulmeh válđojeh vuotân toimâkulttuur já oppâmpirrásij oovdedmist sehe šoddâdmist, máttááttâsâst já tipšoost. Lovvoost 4.5 kovvejum oppâm suorgij pargon lii ovdediđ paarnij vijđes mättim.

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn kovvejuvvojeh vittâ nubijdis lohtâseijee vijđes mättim uási:

- jurdâččem já oppâm
- kulttuurlâš mättim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim
- alnees huolâttem já argâtááiduh
- maangâluuhâmtáidui já tiätu- já viestâdemteknologia mättim
- uásálistem já vaikuttem.

Čuávuvâžân kovvejuvvo, ete maid vijđes mättim sierâ uásih merhâšuvvojeh. Lasseen miäruštálloo arâšoddâdem pargo jieškote-uv uásist.

Jurdâččem já oppâm

Jurdâččem- já oppâm tááiduh ovdáneh vuáruvaikuttâsâst eres ulmuiguin já pirrâsáin já hámmejev vuáđu eres máttim ovdánmân já avepiäiválii oppâmân. Tiäđu haahâm, ornim já uđđâ ráhtim váátá kreatiivlii já kriittálii jurdâččem, mon vuáđu ráhtoo arâšoddâdmist. Arâšoddâdem pargo lii torjuđ paarnij jurdâččem- já oppâm tááiduid.

Paarnij jurdâččem já oppâm ovdáneh maangâpiälásij já merhâšittee vuáttámušâi vievâst. Imâštâlmân, hoksáámân sehe oppâm ilon kalga leđe saje. Sierâdmist paarnijn lii máhđulâšvuotâ kevttiđ sii mielâkuvviittâs já kreatiivlâšvuotâs, keččâliđ oovtâst sii ideaidis já tutkâđ maailm. Paarnij tááiduh ornid, nomâttiđ já kuvviđ sii pirrâsis já ton almonijđ tuárjoleh ave já ovdánem miäldásávt. Paarnijđ ruokâsmiteh kojâdiđ já toohâđ kojâdemvuálásâžân. Siiguin ilodeh luhostuumijn já máttááttâleh movtjidittiđ nuubijđ. Paarnijđ movtjiditeh meid siinán já toos, ete ij koolgâ orvâttuđ feilimijn, sehe utkâđ čuávdušijđ sierâ tilálâšvuotâin. Sij stivrejuvvojev čuocčâđ já paijeentoollâđ sii tarkkuuvâšvuotâs. Jyehipiäivälâš, kelijdeijee fyysilâš aktiivlâšvuotâ tuárju paarnij jurdâččem já oppâm. Tooimâ pedagogisâš dokumentistem (loho 4.2) sehe ohtsâš suogârdem išedeh paarnijđ huámmâšid sii oppâm já tubdâđ sii nanoduvâid. Taat nannood paarnij osko jieijâs navccâid.

Kulttuurilâš máttim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim

Päärnih šaddeh kulttuurilâš, kielâlâšvâst já uáinulâšvâst maangâpiälâsâi maailmist. Taat tiäduv sosiaallij já vuáruvaikuttâstááidui sehe kulttuurlii máttim merhâšume. Máttiimân kulá táiddu kuldâliđ, tubdâđ já iberdiđ sierâ uáinuid sehe nahcâ suogârdâllâđ jieijâs áárvuid já jurdâččemvuovijđ. Vuáruvaikuttâstááidui sehe naavcâst olgospyehtid jieijâs já iberdiđ iärâsijđ lii tehâlâš merhâšume identiteetân, toimânaahcân já pyereestvajemân. Tuáimee vuáruvaikuttâs sierâlágán kulttuur- já uáinutuávâážist puáttee ulmuiguin váátá jieijâs já iärâsij kulttuur já uáinulii tuávváá iberdem já kunnijâttim. Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij kulttuurlii máttim sehe sii vuáruvaikuttâs- já olgospyehtim tááiduid.

Päärnih ruokâsmittojev uápâsmuđ eres ulmuid, kielâid já kulttuurâid. Pargeeh tuáimih mallin paarnijđ nuubij ulmui sehe kielâlii, kulttuurlii já uáinulii maangâhámâsâšvuotâ positiivlii kuáhtáámist. Päärnih stivrejuvvojev ustevlâšvuotân já šiev taavijđ. Oovtâstpaargon vuáđuduvvee toimâ lááčá máhđulâšvuotâid hárjuttâllâđ vuáruvaikuttâs- já olgospyehtim tááiduid sierâ tilálâšvuotâin já sierâlágán ulmuiguin. Paarnijguin hárjuttâleh nube sajan asâttum, máttááttâleh tarkkuđ aášijđ sierâ uáinust sehe čuávdiđ ruossâlâšvuotâid ovdedeijee vuovvijñ. Taat nannood paarnij sosiaallijđ tááiduid. Päärnih tuárjoleh kulttuuridentiteetij ráhtimist. Arâšoddâdmist finnejum vuáttámušah, tiäđuđ já tááiduh kulttuurârbivyevist nanodeh päärnih naavcâ oommâđ, kevttiđ já mutteđ kulttuur. Ovdâmerkkân sierah, purâdempuudah já juhleh fáälih tilálâšvuotâid jyehiđ vuáttámušâid sierâlágán ârbivuovijñ já taavijñ. Päärnih tuárjoleh positiivlii koskâvuotâ ráhtimist maangâhámâsâi pirrâsân.

Alnees huolâttim já argâttáiduh

Alnees huolâttimân, tiervâšvuotân já torvolâšvuotân lohtâseijee tááiduh láá puohháid tergâdeh. Arâšoddâdem pargon lii nanodiđ paarnij pyereestvajemân já torvolâšvuotân lohtâseijee tááiduid sehe stivriđ sii toohâđ pištee eellimvyevi miäldâsijđ valjiimijđ. Arâšoddâdmist tuárjoleh paarnij positiivlii jurdâččemvyevih puátteevuotâ kuáttá.

Paarnij jiešráđâlâšvuotâ lasanem tuárjoo kuuloold. Paarnijđ išedeh, já sii movtjiditeh pivdeđ iše ain ko sii tarbâšeh tom. Paarnijguin hárjuttâleh sierâlágán tááiduid tego kârvudâttâm, purâdem sehe persovnlâš hygieniast já jieijâs tävirijñ huolâttim. Päärnih stivrejuvvojev toimâđ ovdâsvástâdâslâšvâst já torvolâšvâst arâšoddâdem oppâmpirrâsijn sehe aldasii luándust já jotoluvâst. Paarnijguin kiedâvuššojeh sii pyereestvaijeem ovdedeijee ääših tego vuoinâstem, purrâmuš, lihâdem já mielâ pyereestvaijeem merhâšume. Paarnijđ išedeh tobdoi čäittimist já jieijâs stivriimist. Paarnij tobdotâiduh nanosmeh, ko

siiguin máttááttâleh aiccâđ, tiäđuštid já nomâttid tobdoid. Päärnih stivrejuvvojuh meid kunnijättid já suojâlid sii jieijâs já iärâsij roopâ.

Maangâluuhâmtáidu sehe tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim

Maangâluuhâmtáidu sehe tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim tarbâšuvvo paarnij já perrui aargâst, ulmui koskâsii vuáruvaikuttâsâst sehe ohtsâškodálie uásálistmist. Maangâluuhâmtáidu sehe tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim ovdedeh täsiáárvu paarnij šoddâdmist já škovliimist. Arâšoddâdem pargon lii tuárjuđ tai tááidui ovdánem.

Maangâluuhâmtáidu lii kulttuurlávt maangâhámásij saavâi já pirâstittee maailm iberdem sehe vuáruvaikuttâs uáinust tehâlâš vuáđutáidui. Maangâluuhâmtáidoin uáivilduvvojuh tááiduh tulkkuđ já pyevtittid sierâlágán saavâid. Maangâluuhâmtáidui vuáđđun lii vijdes tekstâibárdâs, mon miel sierâlágán teevstah pyehtih leđe eereeb iärâsij čallum, sarnum, audiovisuaallii teikâ digitaallii häämist. Tot ana sistees sierâlágán luuhâmtáiduid tego koveluuhâmtáidui, nummeerlii luuhâmtáidui, mediauluuhâmtáidui já vuáđuluuhâmtáidui. Maangâluuhâmtáidu kulá aldasávt jurdâččem- já oppâmtáidoid. Parnijguin nomâtteh aašijd já tiingâid sehe máttááttâleh sierâlágán tuávâduvâid. Paarnijd movtjiditeh tutkáđ, kevttid já pyevtittid saavâid sierâlágán, meid digitaallijn, pirrâsijn. Vâi ovdáneh maangâluuhâmtáidulâžžân päärnih tarbâseh rávisulmuu maali sehe riges tekstâpirrâs, paarnij pyevtitem kulttuur sehe parnijd hiäivulijd kulttuurpalvâlusâid.

Parnijguin totkeh já aicâdeh tiätu- já viestâdemteknologia rooli argâelimist sehe uápásmuveh sierâlágán tiädu- já viestâdemteknologisâš piergâsâid, heiviittâsâid já spellâid. Digitaallii dokumentistem aneh ävkkín sierâin, tutkâmist, liihâdmist sehe taidâlie feerimist já pyevtitmist. Máhđulâšvuodah keččâlid já pyevtittid siskâldâsâid jieš já oovtâst eres parnijguin, nuuvt ete annoo ävkkín tiätu- já viestâdemteknologia, ovdedeh paarnij kreatiivlii jurdâččem já ohtsâštooimâ tááiduid sehe luuhâmtáidui. Pargeeh uápisteh paarnijd tiätu- já viestâdemteknologia maangâpiälâsij já torvolii kiävtun.

Uásálistem já vaikuttem

Aktiivlâš já ovdâsvástâdâslâš uásálistem já vaikuttem ráhtih vuáđu demokratlii já pištee puátteevuotân. Taat váátá ovtâskâs ulmust tááidui já haalu uásálistid siärvâduv tooimân sehe luáttámuš jieijâs vaikuttemmáhđulâšvuodâid. Paarnij vuoigâdvuodâid kulloo tot, ete suu kuldâleh já sun uázžu uásálistid jieijâs elimân vaikutteijee aašijn. Arâšoddâdmist kunnijâteh taid demokratia olâšume kuávdâšlijd prinsiiijd. Arâšoddâdem pargon lii tuárjuđ paarnij ovdáneijee uásálistem- já vaikuttemtááiduid sehe movtjidittid jiešráđâlâšvuotân.

Áárvust annee kuáhtám parnijguin, sii jurdui kuldâlem já alguid västidem nanodeh paarnij uásálistem- já vaikuttemtááiduid. Päärnih vuávâjeh, olâšuteh já árvuštâleh tooimâ oovtâst pargeiguin. Siämmást päärnih uáppih vuáruvaikuttâstááiduid sehe ohtsij njuolgâdusâi, sopâmušâi já luáttámuš merhâšume. Pargeeh huolâtteh tast, ete jyehi päärnist lii máhđulâšvuotâ uásálistid já vaikuttid. Uásálistem já vaikuttem peht paarnij ibárdâs alnees ovdán, jiešluáttámuš šadda já siärvâduvâst taarbâšliih sosiaalliih tááiduh hámmejuvvojuh.

2.8 Ääših, moh meriduvvojuh páihálávt

Páihálie arâšoddâdemvuávám ráhtidijn savâstâlloo tast, maid taan lovvoost meridum arâšoddâdem pargoh já almoliuh ulmeh merhâšeh já maht arâšoddâdmân asâttum uulmij olâšuumest puáhtá huolâttid sierâ toimâhaamijn.

Loho 2 ana sistees oosijd, maid lii ulmemiäldásâš siskálmittiđ uáassin páihálii arâšoddâdemvuávám. Tágáreh uásih láá:

- arâšoddâdemlaavâ miäldásiih ulmeh
- árvuvuáđu (loho 2.4)
- oppâmibárdâs (loho 2.5) já
- vijđes mättim (loho 2.7).

Táid oosijd puáhtá rähtiđ páiháliid lasattâsâid.

Páihálii arâšoddâdemvuávámist kovvejuvvojev lasseen

- arâšoddâdem ornim já sierâ toimâhäämih sehe toi koskâsâš oovtâstpargo páihálii uáinust
- páiháliih sirdâšemvuáháduvah, ko pärni aalgât arâšoddâdmist, sirdâšuvá arâšoddâdem ääigi nube juávkun tâi nube toimâsajan sehe ko pärni sirdâšuvá ovdâmáttááttâsân tâi nube arâšoddâdem uárnejeijee tooimân.

Arâšoddâdem sierâ toimâhaamijd puáhtá rähtiđ sierâ arâšoddâdemvuávámijd lovo 1.2 miäldásávt.

Árvuvuáđu já oppâmibárdâs sehe vijđes mättim ulmeh váldojeh vuotân já taid jienâlmiteh lovain, main kiedâvušeh arâšoddâdem toimâkulttuur, arâšoddâdem pedagogisii tooimâ vuávám, olášuttem já árvuštállâm sehe ovdánem já oppâm torjuu.

3. Arâšoddâdem toimâkulttuur

Toimâkulttuur lii historjálávt já kulttuurlávt šoddâm tääpi toimâđ, mii hámášuvá siärváduv vuáruvaikuttâsâst. Arâšoddâdem uárnejejee já arâšoddâdem jođettejee ulmui pargon lii lääččiđ iävtuid toimâkulttuur oovdedmân já árvuštálmân arâšoddâdem sierâ toimâhaamijn já ohtâduvâin.

Arâšoddâdem toimâkulttuur lii ubâlâšvuotâ, mii šadda eereeb iärásij

- áárvuin já prinsiipijn
- pargo stivrejejee noormâi já uulmij tulkkuumist
- oppâmpirrâsijn já pargovuovijn
- oovtâstpargoost já ton sierâ haamijn
- vuáruvaikuttâsâst já pirrâduvâst
- pargei mättimist, áámmátlâšvuodâst já oveddemvyevist
- jođettehráhtusijn já -vuáháduvâin
- tooimâ orniimist, vuáváamist, olášutmist já árvuštálmist.

Toimâkulttuur hámmejeđ tiäđuštum, tiäđuuštmettum já motomin meid tátuhánnáá tahheeh. Siärváduv puoh jesâneh vaikutteh toimâkulttuurân, já tot pelestis vaaikut puoh jesânáid peerusthánnáá tast, tobdehuv tom merhâšume vâi iä.

Arâšoddâdemist puoh pargovyevih kalgeh tuárjuđ päänri ovdánem já oppâm. Taid kalga pasteđ meid pedagogisávt vuáđustiđ. Lii tehálâš, ete pargeeh tiäđušteh, ete sii toimâ- já vuáruvaikuttâsvyevih sirdâšuveh mallin parnijd, kiäh vâldih olssis arâšoddâdemiärváduv áárvuid, ovdâjurduid já taavijd.

Toimâkulttuur vaaikut arâšoddâdem kvaliteetân. Tast lii tehálâš merhâšume arâšoddâdem olášutmist já uulmij juksâmist. Toimâkulttuur, mii tuárjoo arâšoddâdem uulmijd, fáálá šiev tilálâšvuodâid paarnij ovdánmâm, oppâmân, uásálâšvuotân, torvolâšvuotân, pyereestvajemân sehe pištee eellimvuáhán.

Jođetteh vaaikut merhâšitteh arâšoddâdem toimâkulttuurân, ton oovdedmân já kvaliteetân. Arâšoddâdem jođetteh vuolgâsaijeen lii jyehi päänri pyereestvaijeem já oppâm oveddem. Toimâkulttuur oveddem váátá pedagogiik jođetteh, mii uáivild arâšoddâdem ubâlâšvuodâ ulmemiäldásii já vuáválii jođetteh, árvuštállâm já oveddem. Tot ana sistees puoh taid tooimâid, moiguin vuáđuduveh iävtuid pargei šiev pargotiilijd, áámmátlâš mättim já škovlim kevttimân já oovdedmân sehe pedagogisii tooimân (loho 4.1).

3.1 Toimâkulttuur oveddem já prinsiipeh, moh stivrejeđ tom

Siärváduv toimâkulttuur muttoo ohtânmaanoost já tom kalga meid árvuštállâđ já ovedediđ. Ohtsijd ulmijd čonâdâttâm oovded árvuvuáđu já oppâmibárdâs olášume. Toimâkulttuur vaikuttâsâi suogârdem já ton ijtoivum jiešvuovij tubdâm já tivvoo lii toimâkulttuur oveddem tergâdis uási. Juátkojejee oveddem vuáđuiähtu lii, ete pargeeh iberdeh jieijâs tooimâ tuáváázist vaikuttejee áárvui, tiäđui já oskomušâi merhâšume sehe mättih árvuštállâđ taid. Dialog, mii ana nuubijd áárvust, váldá oles siärváduv mieliđ já ráhtá luáttámuš, lii tehálâš oovdedmist. Arâšoddâdem vuáváadijn, orniidijn já oovdeddijn kalga vuosâsaajeest vâldiđ huámmášumán päänri hiäđu. Päänri hiäđu kalga kuorâttállâđ ovtâskâs päänri, pännijuávhu já almolávt päänri tááhust tábáhtus já tile mieliđ.⁷⁷

Jođettejee oovded uásálâžžân tahhee toimâkulttuur nuuvt, ete sun vuáđđud ráhtusijd áámmátlâš savâstálmân. Lasseen jođettejee ruokâsmit pargosiärvus merikoskâsávt ovedediđ já uđâsmittiđ ohtsij

⁷⁷ Arâšoddâdemlaahâ 4 § já HE 40/2018 vp, s. 85

toimâkulttuur. Jođetteijee tuárju siärváduv ovdánem uáppee siärvádâhhân, mast ovdedeh já jyehih mättim. Ulmen lii, ete ohtsâš toimâjuurdâ já tooimâ ulmeh uáinojeh vuáháduvâin. Jođetteijee västid tast, ete ohtsih pargovuáháduvah tahhojeh uáinojeijen já ete toh aicâduvvojev já árvuštâllojev merikoskâsávt. Päärnih já huolâtteijeeh láá miel di toimâkulttuur oovdedmist já árvuštálmist.

Arâšoddâdem toimâkulttuur ovdeduvoo čuávvoov prinsii pij miäldásávt:

Uáppee siärvádâh toimâkulttuur váimusin

Arâšoddâdemist tuáimih siärvádâhhân, mast päärnih já pargeeh uáppih oovtâst já nubijnis. Uáppee siärváduvâst lii saje sierâlagán uáivilijd já tobdoid. Paarnijd já pargeid movtjiditeh ruokkâdáv jyehid jurduidis já keččáliid uđđâlágán toimâvuovijd. Ohtânmaanoost tooimâs árvuštellee já ovdedeijee siärvádâh hástá jieijâs sehe tobdá já ana ävkkín nanoduváidis. Uáppee siärváduvâst aneh áárvust kunnijâttee já huámmášeijee lattim. Siärvádâh ruokâsmit keččálmân, iirâtmân já siinán sehe suává meid feilim. Oovtâst porgâm já uásálâšvuodâ vuáttámušah nanodeh siärváduv.

Pargeid movtjiditeh jiešárvuštálmân, tiäđu já mättim jyehimân já siämmást áámmátlii ovdánmân. Oovtâst soppum uulmij já pargoi suogârdem, jieijâs pargo merikoskâsâš árvuštállâm sehe huolâtteijein já eres oovtâstpargokuoimijn finnejum macâttâs ovdedeh siärváduv oppâm. Meid ovdedempargoost, árvuštálmijn já tutkámušâst finnejum tiäđu ävkkín anneem oovded oppâm.

Siärvádâh, mii movtjidit sierâdmân já vuáruvaikuttâsân

Sierâdmân movtjiditte toimâkulttuurist tubdâsteh sierâdem merhâšume päärni pyereestvajemân já oppâmân. Pargeeh tubdâsteh tahheid, moh räijejev sierâdem já ovdedeh toimâvuovijd já oppâmpirrásiid, moh ovdedeh sierâdem. Paarnijn já pargein lii máhđulâšvuotâ tubdâđ oovtâst porgâm já sierâdem ilo. Siärváduvâst movtjiditeh puohâid utkáávuotân, mielâkuvviittâs kiävtun, jieijâs olgospyehtimân já kreatiivlášvuotân. Sierâdem uázžu oinuđ já kulluđ. Paarnij sierâdemalguid, keččálmáid já feerimáid adeluvoo saje, äigi já sierâdemráávu. Sierâdeijee parnijd já rávisulmuid tohhuu máhđulâžžân vuáijum sierâdmân.

Arâšoddâdem toimâkulttuurân kulá pargei koskâsâš oovtâstpargo sehe vuáruvaikuttâs huolâtteijeiguin já aldapirrásiin. Siärváduv jesâneh kunnijâteh nubijdis já aneh oovtâstpargo áárvust. Siärvádâh ruokâsmit paarnijd šiev vuáruvaikuttâsân sehe toimâđ juávhu jesânin. Pargeeh tuárjuh paarnij viärdâsâškoskâvuodâi šoddâm já kättejev ustevvuotâkoskâvuodâh. Torvolii siärváduvâst tarvaneh ruossálâšvuodâid já máttááttâleh ovdedeijee vuovijd tai čuávdim várás.

Uásálâšvuotâ, oovtviärdâsâšvuotâ já täsiárvu

Inklusiivlii toimâkulttuurist uásálâšvuotâ, oovtviärdâsâšvuotâ⁷⁸ já täsiárvu ovdeduvvojev puoh tooimâst. Paarnij, pargei já huolâtteijei alguuh, uáinuh já uáivileh annojev áárvust. Taat váátá uásálâšvuodâ ovdedeijee toimâtaavij sehe ráhtusij tiäđulii ovdedem. Paarnij ibárdâs siärváduvâst, vuoigâdovuodâin, ovdâsvástádâsâst já valjiimij čuávduisijn ovdán uásálâšvuodâ peht. Paarnij sensitiivlâš kuáhtám já positiivlâš vuáttámuš tast, ete lii kullum já oinum, nanodeh uásálâšvuodâ. Paarnij já huolâtteijei uásálistem tooimâ vuáváámân, olášutmân já árvuštálmân oovded uásálâšvuodâ. Pargein juáhâš lii šoddâdemsieráduv tergâdis uási.

⁷⁸ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 6 saje

Siärváduv jesâneh kuáhtájuvvojeh já kohtáluvvojeh oovtviärdásâžžân peerusthánnáá persovnân lohtâseijee tahhein⁷⁹. Oovtviärdásâšvuotâ ij meerhâš siämmááhámásâšvuotâ. Toimâkulttuur ovdedem tááhust lii tergâd, ete oovtviärdásâšvuotân já täsiáárvun kyeskee ovdâjurduin savâstâleh pargosiärváduvâst. Ton lasseen kalga suogârđid, ete maht ovdâmerkkân kielân, etnisâšvuotân, uáinun, vâdulâšvuotân, suhâpiälân já ton maangâhámásâšvuotân lohtâseijee ovdâjurduuh uáinojeh saavâin, lihâstuvâin, tavoin já toimâvuovijn. Vuáruvaikuttâs já kielâkevttim maalih sehe vyevih toimâđ stereotijpâlij nabdemij miäldásávt sirdâšuveh parnijd. Arâšoddâdem lii suhâpelsensitiivlâš. Pargeeh ruokâsmiteh paarnijd toohâđ valjiimijd stereotijpâlij roolittáá já munejurduittáá, moh čonnâseh suhâpiälân teikâ eres persovnân lohtâseijee aššijd. Pargeeh hoksâjeh, jis paarnij koskâsijn kuáhtámijn láá jiešvuotâh, moh tovâtteh eresárvulâšvuotâ já tarvaneh toid fiijnâtohdolávt já systemaatlávt. Miedetteijee já movtijdittee vuáruvaikuttâs tuárju päänri jieijâs identiteet já jieštobdo ovdánem.

Kulttuurilâš maangâhámásâšvuotâ já kielâtiäđulâšvuotâ

Arâšoddâdem lii uási kulttuurilávt nubástuvvee já maangâhámásii ohtsâškode. Kulttuurilâš maangâhámásâšvuotâ annoo vyeimiväärrin. Siärváduvâst tobdeh, ete vuoigâdvuotâ jieijâs kielân, kulttuurân, oskoldâhân já uáinun lii vuáđuvuoigâdvuotâ. Arâšoddâdmist aneh áárvust já ävkkkin syemmilii kulttuurärbivyevi já aalmuglâškielâid sehe siärváduv já pirrâs kulttuurilii, kielâlii já uáinulii maangâhámásâšvuotâ. Taat váátá pargein tiäđu eres kulttuuriijn já sierâlágán uáinuin sehe tááiđu uáiniđ já iberđid aášijd maangâ uáinust já sajaduđ nube sajattâhân. Sierâlágán jurdâččem- já toimâvuovijn savâstâlloo ovdedeijeenáál já ráhtojeh meid uđđá vyevih toimâđ oovtâst. Siämmást ovdeduvvoo kulttuurilávt pištee ovdánem.

Kielâtiäđulii arâšoddâdmist tiäđušteh, ete kielah láá mielđi ain já jyehi saajeest. Pargeeh iberdeh kielâ kuávdášlâš merhâšume paarnij ovdánmist já oppâmist, vuáruvaikuttâsâst já oovtâstpargoost sehe identiteetij hámmejuumist já ohtsâškoodán kulâmist. Maangâkielâlâšvuotâ toohâm uáinojeijen tuárju paarnij ovdánem kulttuurilávt maangâhámásii maailmist. Pargeeh kalgeh tiäđuštiđ, ete sij láá parnijd kielâliih maalih, já kiddiđ huámâšume jieijâs kielâkevttimân. Pargeeh ruokâsmiteh paarnijd kevttiđ kielâ maangâpiälálávt. Paarnij kielâliih vuolgâsajeh váldojeh vuotân, já sijjân adeluvvojeh äigi já máhđulâšvuotâh mulsâšuvvee kielâkevttim tilâlâšvuotâid.

Pyereestvaijeem, torvolâšvuotâ já pištee eellimvyeihi

Arâšoddâdmist aneh áárvust tiervâslijd, torvolijd já aktiivlijd eellimvuovijd. Arâšoddâdem siärváduvâst lihâdeh maangâpiälâsávt siste já olgon sehe velttih kuhesáigásii čokkám. Paarnij pyereestvaijeem ovdedehe nuuvt, ete adeleh peeivi ääigi máhđulâšvuotâ ráávhudmân já vuoigâstmân sehe fáalih maangâpiälâsii, tiervâslii já kelijdeijee purrámuš. Toimâkulttuur oovdedmist vâldih vuotân siärváduv máhđulâšvuotâ toimâđ pirrâsist, mast ij lah huáppu já mii oovded vuájudâttâm. Čielgâ já vuáválâš, mutâ njebžilis peeivi rááhtus oovded pyereestvaijeem.

Arâšoddâdmist aneh huolâ ubâ siärváduv fyysilii, psykkilii já sosiaallii torvolâšvuotâst. Päänri kalga suojâlid viehâvâldist, kiivsedmist já eres heemâdmist⁸⁰. Päänrist lii vuoigâdvuotâ finniđ lohđuttem talle ko sun tom taarbâš. Arâšoddâdmist ij suovvuu kivsedem, viehâvâldi ijge hemâdem. Kivsedem merkkejuvoo, toos tarvaneh já tom estih tiäđulávt já vuáválávt uáassin toimâkulttuur ovdedem. Tehálâš kivsedem muuneeld estimist lii tuárjuđ párnai viärdásâškoskâvuotâid já siärváduv pyereestvaijeem. Pargein lii tehálâš rooli paarnij sosiaallij já emotionaallij tááiđui hárvuttállâm já ovdánem tuárjumist. Parnijguin máttáattâleh tubdâđ já čuávidiđ ruossâlâšvuotâid ovdedeijeenáál. Hemâdem-, kivsedem- teikâ viehâvâlditiilijn savâstâlloo paarnij huolâtteijeguoin já oveh oovtâst čuávdusijd. Torvolâšvuotâ oovdedmân kulá meid paartij

⁷⁹ Oovtviärdásâšvuotâlaahâ (1325/2014) 7 ja 8 §

⁸⁰ Arâšoddâdemlaahâ 10 §

vuávaláš estim já čuávum, torvolâšvuotâšoddâdem sehe tiilijn já piergâsijn huolâttem. Arâšoddâdem váatá tuáimee já čonâdâttâm jođettem sehe torvolâšvuotâaasijid haldâšeijee pargeid.

Puoh tooimâst vâldoo vuotân ekologâlâvt, sosiaallâvt, kulttuurilâvt já ekonomâlâvt pištee eellimvyevi velttidmettumvuotâ. Aargâ valjiimijn já tooimâin čäittih ovdâsvástádâslii koskâvuotâ anneem luándun já pirrâsân. Arâšoddâdmist ovdedeh piergâsij já tiilij ohtsâškevttim, kuáhtulâšvuotâ, šesteevuotâ, tivvooim já uđđâsistanneem.

3.2 Arâšoddâdem oppâmpirrâseh

Arâšoddâdmist ulmen lii visâsmittiđ ovdedeijee, oppâm ovdedeijee, tiervâslii já torvolii sehe iästuttes oppâmpirrâs⁸¹. Oppâmpirrâsijn uáivilduvvojehe tileh, sajehe, siärvâdುವah, vyevih, niävuvuh já piergâseh, moh tuárjuh paarnij ovdánem, oppâm já vuáruvaikuttâs. Oppâmpirrâs tuávádâh ana sistees arâšoddâdmist eereeb iärâsij fyysilii, psykkisii já sosiaallii ooláadmudo. Oppâmpirrâseh ovdeduvvojehe tienuuvvt, ete arâšoddâdmân asâttum uulmijid puáhtá juksâđ já ete toh tuárjuh paarnij tiervâs jieštobdo sehe sosiaallij já oppâmtááidui ovdánem. Ergonomia, ekologâlâšvuotâ, makkuuvuotâ já estâttesuotâ sehe tiilij čuovah já akustiik, sisááimu kvaliteet já čurgâdುವuotâ vâldojehe vuotân talle ko oppâmpirrâseh ráhtojehe já ovdeduvvojehe.

Oppâmpirrâseh vuávâjuvvojehe já ráhtojehe oovtâst paarnijguin. Toh kalgeh tuárjuđ paarnij luándulii sahhiivuotâ já oppâm haalu sehe stivriđ sierâdmân, fyysilii aktiivlâšvuotân, tutkâmân sehe taaidâlii olgospyehtimân já feerimân. Paarnijn kalga leđe máhđulâšvuotâ tutkáđ maailm puoh aicâiguin já oles roopáin. Oppâmpirrâseh fäalih paarnijid muulsâiävtuid mielâmielid porgâmân, maangâpiälâsijid já virkkuus liihâdmân, sieráid já spelláid sehe rávhâlii orostâlmân já vuoiñâstmân. Paarnij ideah, sierah já sii ráhtim tyejehe uáinojehe oppâmpirrâsijn.

Oppâmpirrâsijn puáhtá olâšuttiđ maangâlágán pedagogisii tooimâ já toh nubâstuvehe táárbu mielid. Pargeeh kalgeh vâldiđ vuotân paarnij mielâkiddiivâšvuotâ čuosâttuvâid, ohtgâslijid tááiduid já táárbuid sehe arâšoddâdem olâšuttem prinsiiijid (loho 4). Arâšoddâdem oppâmpirrâsijn tuáimih njebžilâvt eresstuárusijn juávhuin, main siärvâdುವ jyehe jesânist lii máhđulâšvuotâ uásálistiđ tooimân já vuáruvaikuttâsân. Toimâ pedagogisâvt ulmemiäldâsijn juávhuin oovded paarnij já pargei vuájudâttâm sehe päärnist vyeelgee tooimâ.

Oovtâst soppum njuolgâdುವah já toimâvyevih išedeh ráhtiđ oppâmpirrâs, mii lii pirrâdುವ peeleeest torvolâš, iärâsijid kunnijâttee já ohtsâšovdâsvástádâslâš. Torvolii pirrâdುವâst sierâlagán tobdoi čäittim lii suovvum já pargeeh išedeh paarnijid tobdoi čäittimist já jieštivriimist. Paarnijid ruokâsmiteh kojâidiđ, ja paarnij koččâmuššâid västideh.

Oppâmpirrâseh vuávâjuvvojehe já ovdeduvvojehe tienuuvvt, ete toh nanodehe oovtviärdâsâšvuotâ já suhâpeelij täsiárvu. Taat taha máhđulâžžân ärbivuávâlij suhâpelstereotypiai račcom. Oppâmpirrâsijn ovdedeh paarnij kielâlii ovdánem já kielâtiäđulâšvuotâ sehe pyehtih uáinusân kulttuurlii maangâhâmâsâšvuotâ.

Luándu sehe šiljoh, sierâdemkiedih já eres rahtum pirrâseh láá meid arâšoddâdem oppâmpirrâseh. Toh fäalih vuáttâmušâid, materiaallijid já maangâpiälâsijid máhđulâšvuotâid sierâdmân já tutkâmân. Toh annojehe ävkkim lihâdem- já luándufiärânij ja oppâm saijeen.

⁸¹ Arâšoddâdemlaahâ 10 §

Paarnij kiävtust kalgeh leđe tuárvi maangâpiälásiih já torvoliih sierâdem- já toimâpiergâseh, já tain kalga táárbu miel vâldiđ vuotân paarnij ohtâgâsljij torjuu táárbuid. Tiätu- já viestâdemteknologia lii uási maangâpiälásii já pääрни uásálâžžân tahhee oppâmpirrâs. Arâšoddâdmist kevttih tiätu- já viestâdemteknologia ulmemiäldásijn vuovijn. Paarnij jieijâs tiätu- já viestâdemteknologisiih piergâseh, sierah já eres piergâseh kiävttojuh arâšoddâdem uárnejeijee miäruštállum vuovijn, já toi kiävtust suáppoo huolâtteijeiguin.

Oovtâstpargo eres tuámeiguin já kolliistâlmeh ovdâmerkkân kirjeráájun, museon, kulttuurärbivvyehičuosâttuvváid, teatterân já huolâtteijei pargosoojijid riggodeh paarnij oppâmpirrâsijid. Oppâmpirrâsij vuávám fáálá meid luándulii oovtâstpargomáhđulâšvuodâ pargei já huolâtteijei kooská.

3.3 Oovtâstpargo arâšoddâdmist

Oovtâstpargo in tuárjuh pääрни arâšoddâdem ornim tienuuvt, ete jyehti pärni finnee jieijâs ovdánem já táárbui miäldásii šoddâdem, máttáattâs já tipšo. Ovdâsvástádâs oovtâstpargo olâšumeest já vuáválâšvuodâst lii arâšoddâdem uárnejeijein. Sij västideh meid tast, ete oovtâstpargo olâšuttoo táárbu miel maangâin suorgijn.

Oovtâstpargo huolâtteijeiguin

Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin lii tehálâš merhâšume arâšoddâdmist⁸². Oovtâstpargo ulmen lii huolâtteijei já pargei ohtsâš čonâdâttâm paarnij tiervâs já torvolii šoddâm, ovdánem já oppâm oovdedmân. Luáttámuš vuáđudem sehe täsiárvusâš vuáruvaikuttâs já koskânâs kunnijâttem tuárjuh šoddâdemoovtâstpargo.

Šoddâdempaargon lohtâseijee áárvuin, uulmijn já ovdâsvástádâsâin savâstâlloo sehe pargei kooská ete huolâtteijeiguin. Oovtâstpargo lii vuáruvaikuttâslâš já váátá arâšoddâdem pargein aalgânaavcâ já aktiivlâšvuodâ. Oovtâstpargoost váldojeh vuotân perrui maangâhámásâšvuotâ, paarnij ohtâgâsljiih táárbuh sehe huolâtteijeevuotân já vaanhimvuotân lohtâseijee koččâmušah. Táárbu miel savâstâlmijn annoo tulkká vâi kyevtpiälâlâš ibárdâs visâsmitto⁸³.

Oovtâstpargoost sättih leđe sierâlágáneh tooimah já häämih pääрни arâšoddâdem ääigi. Paarnij piäiváliih tábâhtumeh já vuáttámušah juáhhojeh huolâtteijeiguin. Movtijdittee já pääрни ovdánem já oppâm positiivlâvt kovveijee saavah láá teháliih. Huolâtteijee já pargei huámâšumeh já savâstâlmeh pääрни peeivist ráhtih vuáđu pääрни olesváldálii pyereestvaijeem turviimân.

Oovtâstpargo merhâšume lii eromâš tergâd sirdâšemudoin, tego talle ko pärni aalgât arâšoddâdmist já arâšoddâdem ääigi sirdâšuumijn, ko pärni molso peivikiäju teikâ aalgât ovdámáttáattâs. Ohtsii savâstâlmist lii eromâš tárguttâs ko ráhtoo pääрни arâšoddâdemvuávám (loho 1.3). Oovtâstpargo merhâšume huolâtteijeiguin tiäduuttuvvoo paarnij ovdánem já oppâm torjuu vuáváadijn já olâšutdijn (loho 5). Luáttámušlâš pirradâh taha máhđulâžžân huolâtteijei já pargei koskâsii oovtâstpargo meid hástulijn tiilijn, ovdâmerkkân jis rávkká huolâ pääрни pyereestvajemist.

Paarnij huolâtteijein kalga leđe máhđulâšvuotâ uásálistiđ arâšoddâdem tooimâ já šoddâdempaargo uulmij vuávámân já oovdedmân oovtâst pargeiguin já parnijguin. Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin aneh ävkkín

⁸² Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 10 saje

⁸³ Kielâlaahâ (423/2003) 18 § ja olgoeennâmlâšlaahâ (301/2014) 203 §

tiätu- já viestâdemteknologia. Oovtâstpargo puáhtá tuárjuđ meid huolâtteijei koskâsii vuáruvaikkuttâs. Huolâtteijei viärmádâttâm já ohtsâš toimâ sierâlágán tilálâšvuodâin nannood siärvuslâšvuodâ já addel torjuu pargei paargon.

Maangâsuárgásâš oovtâstpargo

Maangâsuárgásii oovtâstpargo ulmen lii visásmittiđ arâšoddâdem olášuttem toimâohtâduvâin nuuvt, ete tot västid paarnij táárbuid. Arâšoddâdemlaavâ miel kieldâ kalga, talle ko uárnee arâšoddâdem, toimâđ maangâsuárgásii oovtâstpargoost já vuáđudiđ tárbulijđ oovtâstpargoráhtusijđ⁸⁴.

Arâšoddâdem oovtâstpargopeleh uáivildeh puoh taid kuávlulijđ já páihálijđ tuáimeid, moiguin arâšoddâdmist lii luándulâš porgâđ oovtâstpargo. Oovtâstpargo ovdâmerkkân máttátmist, liihâdmist, kirjeráájust já kulttuurist västideijee pelijguin já eres aldapirrâs tuáimeiguin lasseet oppâmpirrâsij maangâpiälálâšvuodâ já tuárju arâšoddâdem uulmijđ. Kieldâ arâšoddâdem já ton kuávlust tuáimee priivaat arâšoddâdempalvâlus pyevtitteijei oovtâstpargo lii tergâd. Eres arâšoddâdem oovtâstpargopeleh láá ovdâmerkkân seervih, servikodeh, poolis sehe raavvâd- já čurgimpalvâlusah.

Arâšoddâdmist pargoo oovtâstpargo meid ravviittuv áámmátulmuiguin, párnáisuojâlem sehe eres tiervâsvuodâhuolâttâs já sosiaalpalvâlusâi tuáimeiguin. Oovtâstpargo merhâšume tiäduttuvvoo, jis mottoom tain peelijn lii huolâstum pääрни ovdánmist teikâ pyereestvajemist teikâ ko pääрни toorjâ vuávájuvvoo já uárnejuvvoo. Vijđes tiervâsvuodâtäärhistmân siskálmiteh arâšoddâdem pargei miäruštállâm vuálá škovlâahasii pääрни cevzimist já pyereestvajemist arâšoddâdmist huolâtteijee kirjálij mietâmâššáin. Arâšoddâdem pargei adelem miäruštállâm lii tehálâš uási pääрни olesvâldálij šoddâm, ovdánem já pyereestvaijeem árvuštállâm sehe torjuu táárbui tubdâm tooláá maangâsuárgásii oovtâstpargoost.⁸⁵

3.4 Ääših moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálij arâšoddâdemvuávámist kovvejuvvojeh

- arâšoddâdem toimâkulttuur ovdedem ulmeh já árvuštállâm vyevih
- oppâmpirrâseh, moh kiävttoje h arâšoddâdmist sehe toi árvuštálmân lohtâseijee vyevih
- huolâtteijegu h pargoo oovtâstpargo ulmeh já vyevih
- maangâsuárgásii oovtâstpargo ulmeh, ráhtuseh já toimâtävih
- sierâ oovtâstpargohaamij árvuštállâm vyevih
- maht estih kivsedem, viehâväöldi já hemâdem. Maht tarvaneh kiivsedmân, viehâväöldán já heemâdmân já maht čuávuh tooimâi olášume.

Arâšoddâdem uárnejijee ana huolâ tast, ete jieškote-uv arâšoddâdem toimâohtâdâh puáhtá tärkkilistiđ toimâkulttuuris já oppâmpirrâsij oovdedmân lohtâseijee uulmijđ sehe oovtâstpaargon lohtâseijee vuovijđ. Tärkkilistmeh puáhtá kirjettuđ páihálij vuávámân arâšoddâdem uárnejijee miärdâs miäldâsávt.

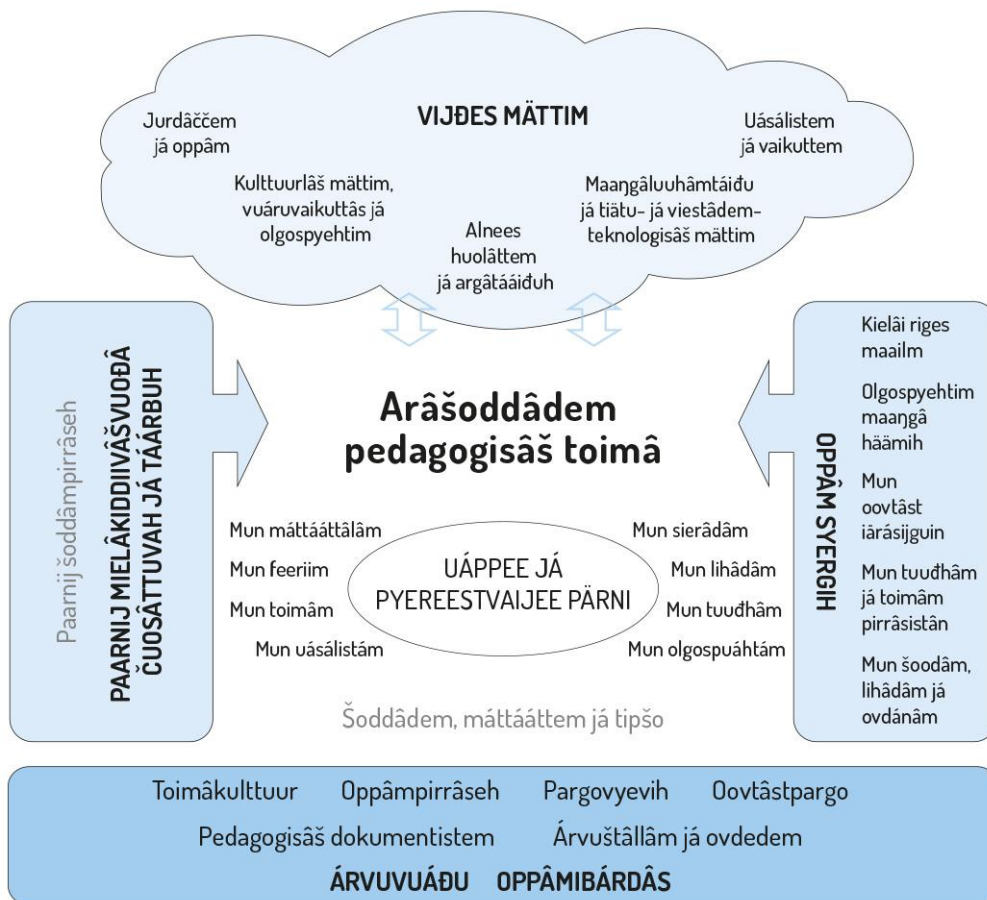
⁸⁴ Arâšoddâdemlaahâ 7 ja 22 §

⁸⁵ Staatârääđi asâttâs ravviittáhtoomâst, škovlá- já uáppeetiervâsvuodâhuolâttâsâst sehe paarnij já nuorâi estâdeijee njäälmí tiervâsvuodâhuolâttâsâst (338/2011) 7, 9 já 13 § sehe arâšoddâdemlaahâ 7 §

4. Arâšoddâdem pedagogisii toomâ vuávám já olášuttem

4.1 Pedagogisii toomâ čujosraami

Arâšoddâdem pedagogisii toomâ já ton olášuttem kovvee olesvâldâlâšvuotâ. Ulmen lii ovdedid paarnij oppâm já pyereestvaijeem sehe vijðes mättim (kovos 1). Pedagogisâš toimâ olášuvâ paarnij já pargei koskâsii vuáruvaikkutâsâst já ohtsii toomâst. Paarnij jiešiävtulâš, pargei já paarnij oovtâst smiettem sehe pargei joođeetmáin vuávájum toimâ tievâsmiteh nubijdis. Arâšoddâdem pedagogisâš toimâ uulât šoddâdem, máttáattâs já tipšo ubâlâšvuodâ čoođâ.

Kovos 1. Arâšoddâdem pedagogisii toomâ čujosraami

Árvuvuáđu (loho 2.4), oppâmibárdâs (loho 2.5), toid vuáđuduvvee toimâkulttuur (loho 3) sehe maangâpiälâsiih oppâmpirrâseh (loho 3.2), oovtâstpargo (loho 3.3) já pargovyevih (loho 4.3) rähtih ulmemiäldâsii toomâ vuáđu. Paarnij mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvah já táärbuh sehe sii šoddâmpirrâsân lohtâseijee ääših láá toomâ vuávám vuolgâsaijeen. Vuolgâsaijeen láá meid lovvoost 4.5 kovvejum oppâm syergih. Kvaliteetlii pedagogisii toomâ iähtun lii vuávâlâš dokumentistem, árvuštállâm já ovdedem (lovh 4.2 já 7). Vijðes mättim ulmeh stivrejeh jieijâs uásild toomâ vuávám (loho 2.7).

Pedagogisii toomâ uulmijd já prinsiipijd târkkilisteh páihálijn arâšoddâdemvuávámijn. Ko ulmeh târkkilistojeh, váldojeh vuotân arâšoddâdem sierâ toimâhäämih, toi pargoviehârâáhtus já eres jiešvyevih. Páihâlâš arâšoddâdemvuávám sehe paarnij arâšoddâdemvuávámeh (loho 1.3) láá pärnijuávhu toomâ

vuávám vuolgâsajeh. Toimâ olášuttoo nuuvt, ete jyehi päärnist lii vuoigâdvuotâ ovdániđ suu oppâmist tienuuvt, ete arâšoddâdmist já ovdâmáttátmist šadda páárnán jjiärmálâš jotkuuvâšvuotâ.

4.2 Pedagogisâš dokumentistem

Pedagogisâš dokumentistem lii arâšoddâdem vuávám, olášuttem, árvuštállâm já ovdedem merhâšittee pargovyehi. Tot lii juátkojeijee proosees, mast pedagogisii tooimâst šadda ibárdâs aiccâmiij, dokumentij já toi vuáruvaikuttâslíi tulkkum peht. Pedagogisâš dokumentistem taha máhđulâžžân paarnij já huolâtteijei uásálistem tooimâ árvuštálmân, vuávámân já oovdedmân.

Pedagogisâš dokumentistem pyevtit tiäđu paarnij elimist, ovdánmist, mielâkiddiivâšvuotâ čuosâttuvâin, juurdâšmist, oppâmist já táárbuin sehe pärnijuávhu tooimâst konkreetlii já maangâpiälásii vuovijn. Ovtâskâs dokumentij, ovdâmerkkân čuovâkuuvij, sárgusij teikâ pargei aiccâmiij, vyevist puáhtá oovtâst parnijguin tarkkuđ sii ovdánem já oppâm. Tiäđuđh já tááiđuđh, maid pärniih láá jo juksâm, mielâkiddiivâšvuotâ čuosâttuvah já táárbuh šaddeh uáinojeijen pedagogisii dokumentistem peht já láá tooimâ vuávám vuáđu.

Vuáválii dokumentistem ulmen lii, ete pargeeh uáppih tubdâđ ovtâskâs pärni, iberdiđ paarnij koskâsijd koskâvuotâid sehe vuáruvaikuttâs juávhu pargei já paarnij kooskâst. Pedagogisii dokumentistem tárguttâs lii olášuttiđ arâšoddâdem päärnist vyelegen. Dokumentistem vievâst finnejum tiäđuđh já ibárdâs annojeh ävkkín ovdâmerkkân pargovuovij, oppâmpirrâsij, tooimâ uulmij, vuovij já siskáldâsâi oovtmanolii hammiimist nuuvt, ete toh västideh paarnij perustum já táárbuid. Pärni arâšoddâdemvuávám lii uási pedagogisii dokumentistem proosees (loho 1.3). Vuáválâš pedagogisâš dokumentistem tarbâšuvvoo meid paarnij ovdánem já oppâm torjuu táárbui árvuštálmist (loho 5).

Kuhheeb áigáduvâst nurrum dokumenteh láá pedagogisii tooimâ árvuštállâm já pargei tooimâ jiešárvuštállâm tehálâš uási (loho 7.1).

4.3 Maangâpiälásiih pargovyevih

Arâšoddâdmân asâttum pargoh já ulmeh sehe paarnij ahe, táárbuh, iävtuh já mielâkiddiivâšvuotâ čuosâttuvah stivrejeh pargovuovij valjim. Toimáliih sehe kreatiivlâšvuotâ já uásálašvuotâ ovdedeijee pargovyevih láá parnijd luánduliih oppâm vyevih. Tágáreh láá ovdâmerkkân paarnij jiešráđálâš já stivrejum sierâdem, tutkâm, lihâdem sehe taaidâlâš feerim já olgospyehtim. Tiätu- já viestâdemteknologia annoo ävkkín tooimâst. Maangâpiälásiih pargovyevih láá sehe oppâm piergâs ete máttááttállâm čuosâttâh. Taan tiet lii tehálâš, ete pargeeh stivrejeh parnijd keččáliđ já kevttiđ sierâlagán pargovuovijd eresstuárusijn juávhuin sehe jiešráđálávt. Porgâdijn parnijd ruokâsmiteh kojâdiđ já imâštállâđ sehe hundâruššâđ já čuávidiđ čuolmâid oovtâst.

Pargein váttoo áámmáttáidü já herkkivuotâ huámmâšid sierâ tilâlâšvuotâi pedagogisijd máhđulâšvuotâid. Taat uáinoo eereeb iärâsij táidun aiccâđ paarnij alguid já tobdotiilijđ sehe nubásmittiđ já stivriđ jieijâs tooimâs toi miäldásávt. Ucebij paarnij alguuh láá mangii rumâšliih já sänittemeh, te tai iberdem já toid västidem váátá pargein sensitiivlii mielâdiorroom já pärni šiev tubdâm.

Pärniih vääldih uási pargovuovij vuávámân já valjiimân jieijâs naavcâi miäldásávt. Paarnijn kalga leđe máhđulâšvuotâ tutkâđ maailm puoh aicâidiskuoin já oles roppáin sehe keččáliđ sierâlagán pargovuovijd. Pargovuovij mulsâšuvvee kevttim fáálá sierâahasáid já sierânáál uáppee parnijd luhostum fiäránijđ.

Maangâpiälásiih pargovveyih väätih maangâpiälásiid oppâmpirrásiid. Pargovuovij kiävtust aneh ävkkín pargei já paarnij mättim sehe keččâleh já ovdedeh uđđâ pargovuovijd.

4.4 Sierâdem ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem kâlden

Sierâdem lii kuávdáslâš toimâtääpi arâšoddâdmist. Arâšoddâdem pargon lii faallâđ parnijd máhđulâšvuodâid sierâlágán sieráid. Sierâdem oovded päänri ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem. Sierâdmist pærni uáppá, mutâ páárnán olssis sierâdem ij lah tiäđulávt oppâm piergâs peic vyevi orrood já eelliđ sehe feeriđ maailm. Vuáttámušah, moh rávkkih paarnijn tobdoid, sahhiivuodâ já perustume, valmâšteh sierâdmân.

Páárnán sierâdem merhâšume šadda sierâdmist alnees. Sierâdem pyevtit parnijd ilo já pyeri mielâ. Ko päänrih sierâdeh, sij láá aktiivliih tuáimeeh: sij uárnejeh já totkeh pirâstíttee maailm, ráhtih sosiaallijd koskâvuodâid sehe ráhtih merhâšuumijd sii vuáttámušâin. Sierâdem ääigi päänrih ráhtih ibárdâs alnees já eres ulmuin. Sierâddijn päänrih sehe adđiistâleh já ráhtih uđđâ já nubástiteh tom maid uáinih. Siämmást sij myensteristeh já testajeh sii naharijd já tuáivuid. Mielâkuvviittâs taha máhđulâžžân tom, ete päänrih pyehtih keččâliđ sierâlágán roolijd já ideaid, maid sij iä mudoi pastačči olášuttid. Sierâddijn päänrih pyehtih kiedâvuššâđ olssis vaigâdis vuáttámušâid. Sierâin lii torvolâš keččâliđ, irättid já feiliđ.

Sierâdem oovtâst tehâlijd oppâm ovdedeijee elemeentijd: movtâskem, oovtâst ráhtim já jieijâs tááiđui hästim. Sierâdem ovdán já finnee jieškote-uv haamijd ko vuáttámušah lasaneh. Pargei já paarnij sehe paarnij koskâsâš vuáruvaikuttâs vuáđudeh vuáđu jurdâččem já kielâ ovdánmân sehe ovdáneijee sierâdemtáidoid. Päänrih aicâdeh, keččâleh já uáppih siärvâdov njuolgâdusâid sierâdmist. Päänrih uáppih juávhust sierâddijn stivriđ sii tobdoid já táttum sehe váldid vuotân nuubij ulmui uáinuid. Siärvuslâšvuotâ šadda sierâdem peht já nannood positiivlii tobtopirráduv.

Sierâdem lii arâšoddâdem merhâšíttee pargovyei. Pedagogisii toomâst puáhtá sierâdem juonâ hammiimist já sierâmaailmij ráhtimist ovtâstittid ovdâmerkkân draama, improvisistem teikâ mainâsijd. Pargeeh kalgeh tiäđuštid vuáijum tutkâm, jiešráđálii kreatiivlii olgospyehtim sehe virkkuus lihâdem- já tááijumsierâi merhâšume paarnij pyereestvajemân já oppâmân. Jieškote-uv tilâlâšvuodâid puáhtá riggodid sierânálásiin toomâin. Kukkâseh, sânisierah, lavluuh já ohtsâš suotâstállâm nanodeh positiivlii pirráduv, mii tuárju oppâm já pyereestvaijeem.

Pargei pargon lii turvid sierâdem iävtuid, stivriđ sierâdem hiävulijn vuovijn já anneeđ huolâ tast, ete jyehi päänrist lii máhđulâšvuotâ leđe uásálâžžân ohtsijn sierâdmijn jieijâs tááiđui já kiärgusvuodâi miäldásávt. Pargeeh kalgeh vuáválávt já ulmemiäldásávt tuárjuđ paarnij sierâdem ovdánem sehe stivriđ tom jo-uv sierâdem ulguubeln teikâ nuvt, ete lii jieš fáárust sierâdmist. Pargei fyysilâš já psykkilâš mieliorroom tuárju paarnij koskâsii vuáruvaikuttâs já iästá ruossâlâšvuodâi šoddâm.

Pargeeh kalgeh aicâdiđ já dokumentistid paarnij sierâdem. Sierâdem aicâdem lasseet pargei ibárdâs paarnij juurdâšmist já mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvâin sehe sii tobdoin já vuáttámušâin. Huámmâšumeh annojeh sierâdem já eres toomâ vuáváamist já stivriimist. Pargein váattoo herkkivuotâ já áammáttáidui sehe suhâpelsensitiivlâšvuotâ aicâdiđ paarnij sierâdemalguid já västidid toid hiävulijn vuovijn.

Kuhháá pištee sierâdmân tarbâšuvvoo äigi, ráávhui já saje sehe sierâdempiergâseh já amnâseh, moh láá hiävuļiuh já paarnij juksâmnáál. Oppâmpirráseh kalgeh nyebžid sierâi mielđ, ko sierah iä veltihánnáá piso sajastis toid nomâttum soojijn.

Paarnij kulttuur já parnijd čujottum media tubdâm iššeed pargeid iberdiđ paarnij sierâid. Meid jieškote-uvlágáneh speelah já digitaalliih piergâseh fáalih toid maangâlágánijd máhđulâšvuodâid. Sierâdmân movtijdittee oppâmpirrâsist meid rávisolmooš lii uáppee. Pargeeh savâstâleh sierâdem merhâšumeest já paarnij sierâdmân lohtâseijee huámâšuumijn huolâtteijeiguin. Návt pyehtih ovdediđ sierâi jotkum päähist teikâ arâšoddâdmist.

4.5 Oppâm syergih

Oppâm syergih kovvejuh arâšoddâdem pedagogisii tooimâ merhâšittee ulmeh já siskáldâsah. Toh stivrejuh pargeid maangâpiälásii já čavdesmittum pedagogisii tooimâ vuávámist já olášutmist oovtâst parnijguin. Paarnijn lii vuoigâdvuotâ finniđ maangâpiälásijd vuáttámušâid oppâm jieškote-uv suorgijn. Oppâm syergih iä lah sierâ olášuttemnáál ubâlâšvuodah moh láá luovâs nubijnis, peic toi fáádáh ovtâstittojeh já heiviittuvvojeh paarnij mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvâi já mättim miäldásávt. Oppâm syergih láá juohhum ovdámáttááttâsvuávám vuáđđusij⁸⁶ miäldásávt vittân ubâlâšvuottân:

- Kielâi riges maailm
- Olgospyehtim maangâ häämih
- Mun oovtâst iärâsijguin
- Mun tuudhâm já toimâm pirrâsistân
- Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm.

Čavdesmittum pedagogisâš toimâ taha máhđulâžžân aášij já almonij vijđes tarkkum já tutkâm. Paarnij mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvah já koččâmušah láá tooimâ teháliih vuolgâsajeh. Fáádáh pyehtih itteed ovdâmerkkân sierâin, mainâsijn, mukkemaadhijn teikâ spontaan vuáruvaikuttâstiilijn paarnij já pargei kooskâ teikâ paarnij koskâsii vuáruvaikuttâsâst. Tääpi, moin oppâm suorgij ulmeh kiedâvušsojeh, mulsâšuvâ väljejum fáádái, tiilij já paarnij oppâm mielâ. Pargei pargon lii visâsmittiđ, ete pedagogisâš toimâ oodved sierâahasij paarnij ovdánem já oppâm.

Kielâi riges maailm

Arâšoddâdem pargo lii nanodiđ paarnij **kielâlij tááidui** já **kiärgusvuodâi** sehe **kielâlij identiteetij** ovdánem. Arâšoddâdmist nanoduvoo paarnij sahhiivuotâ já perustume kielâid, tevstâid já kulttuurâid. Kielâ ovdánem tuárjum čonnâs pärni maangâluuhâmtááidui ovdánmân (loho 2.7). Ton lasseen tot lii ohtâvuodâst eereeb iärâsij paarnij kulttuurlii mättimân já vijđes mättimân, mii kulá vuáruvaikuttâsân. Ovdâneijee kielâliih tááiduh lekkâseh parnijd uđđâ vaikuttem vuovijd, máhđulâšvuodâid uásâlâšvuotân já aktiivlii toimâvuotân.

Kielâ lii parnijd sehe oppâm čuosâttâh ete piergâs. Ton vievâst pärni váldá haaldun sierâlágán tiilijd já aášijd sehe tuáimá vuáruvaikuttâsâst iärâsijguin, puáhtá olgos jieijâs já hááhá tiäđu. Maangâpiälâsâš arâšoddâdem kielâpirâs sehe oovtâstpargo huolâtteijeiguin tuárju paarnij kielâlii ovdánem. Arâšoddâdmist parnijd adeluvoo movtijdittee já systemaatlâš macâttâs sii kielâkevttim- já vuáruvaikuttâstááiduin.

Päärnih pyehtih siämmáá ääigi oommâđ maangâid sierâ kielâid, moi ovdánem já kevttim puáhtá lede tilâlâšvuodâi mielâ sierânâm. Arâšoddâdmist váldoo vuotân, ete pärnih šaddeh sierâlágán kielâliin pirrâsijn. Kielâkevttim- já vuáruvaikuttâsvyevih láá sierâlágáneh jieškote-uv päähist, já päähist pyehtih sárnuđ maangâid kielâid. Arâšoddâdmist taheh kielâlii já kulttuurlii maangâhámâsâšvuodâ uáinojeijen

⁸⁶ Ovdámáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđuseh 2014

oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Taat jieijâs uásild tuárju paarnij kielâlij identiteetij ovdánem. Kielân já kulttuurân lohtâseijee târkkilistee uáinuid arâšoddâdmist kiedâvuššoo lovvoost 4.6.

Kielâ oppâm tááhust lii tehálâš tiäđuštiđ, ete siämmáahasiih päärnih sâttih leđe sierâ muddoost kielâ ovdánem jieškote-uv uásisuorgijn. **Kielâliih identiteetih ovdáneh**, ko päärnih uázžuh stivrim já torjuu kielâlij tááiđui já kiärgusvuodâi merhâšittee uásisuorgijn.

Vuáruvaikuttâs-tááiđuh	Kielâ iberdem tááiđuh	Sárnum pyevtittem-tááiđuh	Kielâ kevttimtááiđuh	Kielâlâš mušto já sänirááju	Kielâ-tiäđulâšvuotâ
Ovdáneijee kielâliih identiteetih					

Kovvoos 2. Paarnij kielâ ovdánem merhâšittee uásisyergih arâšoddâdmist

Vuáruvaikuttâstááiđui ovdánem tááhust paarnij vuáttámušah tast, ete sij láá kullum já tast, ete sii alguid västideh, láá teháliih. Pargei sensitiivlâšvuotâ já reagistem meid paarnij ij-sánálijd viestâid lii tehálâš. Vuáruvaikuttâstááiđui ovdánem tuárjoo movtjijditmáin paarnijd viestâid nubij parnijguin já pargeiguin.

Paarnij **kielâ iberdem tááiđuh** tuárjoleh valjees kielâlii myensteristem vievâst. Systemaatlâš tooimâ sánálij čielgim já savâstállâm tuárjuh paarnij sänirááju ovdánem. Sierâlágán arâšoddâdem tilâlâšvuodâin kiävttoo kovveijee já târhis kielâ. Táárbu miel kiävttojeh koveh, tiingah já toorjâsevimeh.

Paarnij **sárnum pyevtittem tááiđui** ovdánem čuávvoov já stivrejuvvoov. Päärnih ruokâsmittojeh sárnuđ sierâ tilâlâšvuodâin sehe rávisulmuiguin ete nuubij parnijguin. Taat iššeed paarnijd kevttiđ já iberdiđ sárnum kielâ. Parnijguin kiddejehe kuulood huámásume meid jienâšuoŋaid já jienâtiäddoid.

Paarnij **kielâkevttimtááiđuh** stivrejuvvojehe já kielâ kevttim suogârdeh oovtâst parnijguin jieškote-uv tilâlâšvuodâin. Ulmen lii nanodiđ tilâlâšvuodâst tiäđulii kielâ kevttim. Parnijguin hárvuttâleh mainâstem, selvâtem já sárnum vuáruvâllâm. Lasseen miel dieellim, huumor kevttim sehe šiev taavij máttááttállâm nanodeh paarnij kielâkevttimtááiđuid. Uápásmem sierâlágán tevstâid tuárju kielâkevttimtááiđui ovdánem já iššeed paarnijd huámášiđ sárnum já čallum kielâ iäruid.

Paarnij kielâlâš olgospyehtim šadda maangâpiälâsubbon, ko sii **kielâlâš mušto** já **sänirááju** vijđáneh. Pargei pargon lii tuárjuđ tiäđulâvt taam ovdánem. Kielâlii mušto ovdánem tuárju ovdâmerkkân kukkâsij já lávlumsierâi kevttim. Kielâin sierâdem, nomâtem sehe kovveijee saanij kevttim ovdadeh paarnij kielâlii mušto já sänirááju ovdánem. Huáputtes savâstállâm já luuhâm sehe mainâstem fäälil máhđulâšvuodâid suogârdiđ saanij já teevstâi merhâšuumijid já máttááttállâđ uđđâ tuávâduvâid äššiohtâvuodâin.

Aldapirrâs jieškote-uv kielâi aicâdem tuárju paarnij **kielâtiäđulâšvuodâ ovdánem**. Pargei pargon lii ravkkâđ já lasettiđ paarnij perustume njálmálij já čallum kielâ sehe kuulood meid luuhâm já čäällim kuáttá. Kielâ aicâdem já tutkâm vievâst čujotteh paarnij huámásume saanij merhâšuumijn kielâ haamijid já ráhtusâid, tego saanijid, stavâlâid já jienâduvvâid. Päärnih ruokâsmittojeh čäälliđ já luuhâđ sierânalâsávt.

Arâšoddâdmist kevttih riges já mulsâšuvvee teevstâid. Parnijguin uápásmuveh maangâpiälâsávt párnákirjâlâšvuotân. Parnijid muštâleh mainâsijid, já sii movtjijdittojehe jieš keksiđ taid. Paarnij mainâsijid, kukkâsijid já sánálijd viestâid dokumentisteh. Arâšoddâdmist, mii tuárjoo maangâluuhâm tááiđu, kiävttojehe sárnum paaldâst eereeb iärâsij visuaallil, auditiivilil já audiovisuaallil viestah sehe teevstah.

Olgospyehtim maangâ häämih

Arâšoddâdem pargon lii ulmemiäldásávt tuárjuđ paarnij **muusiklii**, **koválii** sehe **sánálii** já **ruumášlii olgospyehtim** ovdánem sehe uápásmittid̄ sii sierâ taaidâsuorgijd já kulttuurärbivuáhán. Paarnij olgospyehtimân lii luánduláš olesváldálâšvuotâ já olgospyehtim sierâ haamij kvaliteetlâš ovtâstitem. Taaidâláš feerim já olgospyehtim ovdedeh paarnij oppâmiävtuid, sosiaallijd tááiđuid já positiivlii jieškove sehe kiärgusvuodâid iberid̄id̄ já orniđ pirâstíttee maailm. Jurdâččem já oppâm tááiđuh ovdáneh, ko päärnih totkeh, tulkkojeh já rähtih merhâšuumijđ hárjuttálmáin sierâlágán olgospyehtim tááiđuid. Nahcâ kuvâttállâđ já rähtid̄ mielâkuuvijđ lii merhâšíttee meid pääрни eettisii jurdâččem ovdánmân. Kulttuurärbivuáhán, tááiđun já olgospyehtim sierâ haamijđ uápásmem nannood pääрни mättim meid maangâluuhâmtááiđu sehe uásálistem já vaikuttem uásisuorgijn.

Kulttuur lii tehálâš uási pääрни identiteet. Arâšoddâdmist parnijđ fäälih máhđulâšvuodâid uáiniđ já feerid̄ maangâpiälásávt taiduu já eres kulttuur. Feerimeh, moh lahteh taidui já kulttuurân, nanodeh paarnij naavcâ oommâđ, kevttiđ já pyevtittiđ kulttuur. Siämmást päärnih uáppih iberid̄id̄ taiduu já kulttuurärbivyevi merhâšume já áárvu.

Olgospyehtim jieškote-uv häämih fäälih parnijđ vuovijđ feerid̄ já hámášittiđ maailm vuovijn, moh láá vaikutteijeeh já movtijditteeh. Taaidâláš olgospyehtim fáálá parnijđ motivistee vuovijđ aiccâmij, tobdoi já kreatiivlii jurdâččem uáinojeijen tohâmân. Olgospyehtim sierâ haamijđ uápásmuveh maangâi áicui peht, nuuvt ete aneh ävkkín sierâlágán pargovuovijđ, oppâmpirrásiđ sehe aldapirráš kulttuurfalâlduv. Oppâmpirrášij esteetlâšvuotâ, movtijditteevuotâ, finnimnáál orroo maangâpiälásiih piergâseh já amnáseh sehe kelijdeijee stivrim láá merhâšíttee tahheeh ko uápásmuveh olgospyehtimhaamijđ.

Taaidâšoddâdem ana sistees sehe spontaan ete muuneeld vuávájum tooimâ. Olgospyehtim já oppâm prosesijn tiäduuttuvoo keččálem, tutkâm, rähtim sierâ mudoi hárjuttállâm já toi dokumentistem. Jyehi pääрни ohtâgâslíi olgospyehtim tuárjuh já paarnij ohtsiđ kreatiivlijđ prosesáid adeleh tuárvi ääigi já saje. Pargei, paarnij já oovtâstpargokuoimij sierânâsmättim ävkkín anneem riggood taaidâšoddâdem.

Arâšoddâdem **muusiklii olgospyehtim** ulmen lii pyevtittiđ parnijđ muusikliđ vuáttámušâid sehe nanodid̄ paarnij perustume já koskâvuodâ muusikân. Päärnih stivrejuvvojeh iälámášlii kuldâlmân já jienâpirrás aicâmân. Paarnij kiärgusvuodâh hámášid̄ muusik sehe jienâ pištem, tääsi, šuoŋâivne já vyeimi ovdáneh sierânalásii muusiklii tooimâ peht. Siiguin lávluh, celkkih kukkâsiđ, keččáleh sierâlágán čuojánijđ, kuldâleh muusik já lihâdeh muusik mielđ. Päärnih finnejeh vuáttámušâid vuáđusporkkâsist, säniryytmâin já roppâčuojâtmist. Päärnih ruokâsmittojeheh kevttiđ sii mielâkuuviittâs já pyehtid̄ olgos jurduid já tobdoid, maid muusik lii ravkkâm, ovdâmerkkân mainâsij, kuuvij teikâ taansâ peht. Päärnih finnejeh meid vuáttámušâid muusik rähtimist oovtâst sehe uceslágán muusikoovdânpyehitimij hárjuttállâmprosesijn já lávdástemtilálâšvuodâi pyehtim luhostum iiloost.

Koválii olgospyehtim ulmen lii ovdedid̄ paarnij koskâvuodâ kovetaidui, eres visuaallii kulttuurân já kulttuurärbivuáhán. Paarnijn lii máhđulâšvuotâ navdášid̄ kuuvij rähtimist sehe finnid̄ esteetlijđ feeriimijđ já vuáttámušâid taiduu paaldâst. Päärnih hárjutteeh sii koválii jurdâččem, aicâdem já kuuvij tulkkum maangâpiälásii koveolgospyehtim vievâst. Kove rähtimtááiđuid ovdedeh maangâi áicui peht sehe rähtimáin ohtâvuodâid olgospyehtim eres haamijđ. Päärnih keččáleh sierâlágán kove rähtim vuovijđ, piergâsiđ já amnásiđ ovdâmerkkân mááláámáin, sárgumáin, huksiimáin já mediaoovdânpyehitimijđ rähtimáin. Parnijguin keččih sii jieijâs rähtim kuuvijđ, taaidâtuojijđ, mediasiskáldâsâid, tiingâid sehe huksejum já luándu pirrás čuosâttuvâid. Päärnih stivrejuvvojeheh tulkkuđ já muštáliđ sii jurduid koválijn viestâin. Kuuvijđ kejjâdijn kiddejeheh huámášume ovdâmerkkân ivnijđ, haamijđ, amnásiđ, tahhei, oovdânpyehitimohtâvuotân já kuuvij ravkkâm tobdoid.

Vuávám tááiduid, kreatiivlii čuolmâi čuávdim, ráhtusij, amnâsij já tekniikij tubdâm hárttâleh kietâtyeje tooimâ tego hammim, huksim, kuárrum teikâ šnikkáruššâm vievâst. Tuojjum já olgospyehtim ulmen lii faallâđ parnijd ráhtim, feerim já hoksám ilo sehe navdâšem porgâmist, mast jieijâs kreatiivlâšvuotâ já jiešnâalih uáinojeh. Parnijd fáalih máhđulâšvuodâid jieš keččâliđ, tutkâđ já ovtâstittiđ sierâlágán timmâ já korrâ amnâsijd sehe máttáattállâđ porgâmist tárbulijd tekniikijd. Päärnih finnejeh ideaid já uázžuh oláštuttiđ sierâlágán tuojjid já piergâsijd. Paarnij kietâtyeje tooimâst pyehtih tarkkuđ já anneeđ ävkkín sehe paarnij tuáváázân kullee ete páiháliid kietâtyejiärbivuovijd.

Päärnih ruokâsmittojeh **sánálii** já **rumâšlii olgospyehtimân** ovdâmerkkân draama, taansâ já sierâdem vuovijguin. Ulmen lii, ete hárttâsah já sierah fáalih parnijd máhđulâšvuodâ maangâpiälâsâi kielâlii já rumâšlii feerimân, olgospyehtimân já viestâdmân. Paarnij mielâkuvviittâsâst šaddee teikâ sii feerim já aicâdem ääših kiedâvuššojeh oovtâst. Päärnih finnejeh vuáttâmušâid sehe spontaan olgospyehtimist já oovtâst vuávájum, oláštuttum já árvuštállum kreatiivlii prosesist. Tooimâst aneh maangâpiälâsâvt ävkkín ovdâmerkkân párnáikirjâlâšvuodâ, sänitaiduu, teatter sierâ haamijd, taansâ já sirkus.

Mun oovtâst iärâsijguin

Paarnij eellimpiirâs vijđân ko sij algâtteh arâšoddâdem pääihi ulguubeln. Pääihi ärbivuovij, toimâmaalij, áárvui já uáinu lasseen päärnih kuáhtâjeh sierâlágán vuovijd jurdâččiid já toimâđ. Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij kiärgusvuodâid iberidiđ aldasiärvâduv maangâhámásâšvuodâ já hárttâllâđ tast toimâm. Tooimâ aldaneh **eettisii jurdâččem**, **uáinui**, **aldasiärvâduv moonnâmääigi**, **tááláá ääigi** já **puátteevuodâ** sehe **media** uáinuin. Tooimâst pyehtih kevttiđ maangâpiälâsâvt ovdâmerkkân mainâsijd, muusik, kovetaiduu, sierâdem, draama, sierâlágán mediasiskáldâsâid sehe kuosijd, kolliistâlmijd já aldapirrâs tábâhtuumijd. Mun oovtâst iärâsijguin -oppâm syergi tuárju eromâšâvt paarnij kulttuurlii mättimân, vuáruvaikuttâsân já olgospyehtimân sehe juurdâšmân já oppâmân kullee vijđes mättim (loho 2.7).

Eettisii jurdâččem tááidui ovdânem tuárjoo suogârdmáin parnijguin eettisijd koččâmušâid, moh láá jieškote-uv tilâlâšvuodâin teikâ maid päärnih smiettih. Fáádâh sâttih kulluđ ovdâmerkkân ustevvuotân, rievti já puástu iärutmân, vuoigâlâšvuotân teikâ palo, soro já ilo fáddâid. Eettisiih koččâmušah kiedâvuššojeh parnijguin tienuvvt, ete sij pyehtih tubdâđ ete sij láá torvoost já tuhhiittum. Parnijguin suogârdeh meid juávhu njuolgâdusâid já tai vuáđđusijd.

Arâšoddâdem **uáinušoddâdmist** ohtsii uápâsmem čuosâttâhhân láá vuosâsaajeest pärnijuávhust mielti orroo oskolduvah já eres uáinuh. Oskoldâhttesvuodâ tárkkojeh uáinui paaldâst. Ulmen lii ovdediđ koskânâs kunnijâttem já ibárdâs jieškote-uv uáinui kuáttâ sehe tuárjuđ paarnij kulttuurlij já uáinulij identiteetij ovdânem. Parnijguin uápâsmuveh sierâlágán uáinoid já toid lohtâseijee ärbivuovijd. Luánduliih vyevih tarkkuđ uáinuid láá ovdâmerkkân ihejurâmân lohtâseijee juhleh já tábâhtumeh sehe piäiváliih tilâlâšvuodâh, tego kárvudâttâm teikâ purâdem. Paarnij imâštâlmân adeluvoo saje, já siiguin suogârdeh eellimkoččâmušâid, maid sij smiettih.

Uáinušoddâdmist pargoo oovtâstpargo huolâtteijeiguin nuvvt, ete kuleh já kunnijâteh jieškote-uv perruu tuávváá, uáinuid já áárvuid. Uáinušoddâdem tuárju eereeb iärâsij paarnij kulttuurlii mättimân, vuáruvaikuttâsân já olgospyehtimân já oppâmân lohtâseijee vijđes mättim (kj. loho 2.7).

Aldasiärvâduv moonnâmääigi, **tááláá ääigi** já **puátteevuodâ** suogârdmáin čyecch paarnij mielâstumvuodâ historjálâid aššijd sehe šiev puátteevuodâ ráhtimân. Lasseen tárkkojeh paarnij šoddâmpirrâsij maangâhámásâšvuodâ.

Parnijd ráhtih máhđulâšvuodâid mieltieelliđ moonnâmääigi tábâhtusâid já tilâlâšvuodâid. Teháliih tiäđukâldeeh láá päärnih já sii persovnhistorjâs, aldasiärvâduv jesâneh, tiingah já pirrâseh. Lasseen puáhtâ

anneđ ävkkín paarnij huolâtteijei äššitobdo sii jieijâs kulttuurärbivyevist. Moonnâmäáigán puáhtá uápásmuđ ovdâmerkkân paarnij ááhui já äijihij pärnivuođâ sierâi já muusik vievâst.

Tááláá ääigi tárkkojeh nuuvt, ete kiedâvušeh paarnijguin äigikyevdilis aašijđ, maid sij smiettih teikâ moh kiäsutteh sii. Paarnijguin tárkkojeh meid aldasiärvádúv maangâhámásâšvuođâ tom kunnijâtmáin. Tarkkum čuosâttâhhân lii eereeb iärásij ulmui, suhâpeelij já perrui maangâhámásâšvuotâ. Ulmen lii šoddâdiđ paarnijđ iberdiđ, ete ulmuuh láá ereslágáneh mutâ siämmáá-árvusiih.

Moonnâmääigi já tááláá ääigi lasseen lii tehálâš suogârdiđ puátteevuođâ já tom, maht mij pyehtip vaikuttid mieđes puátteevuođâ olášumán. Puátteevuođâ suogârdem puáhtá lohtuđ ovdâmerkkân puáttee iveääigi sierâi teikâ jieijâs oppâmpirrâs vuávámân. Paarnijguin puáhtá ovdâmerkkân rähtiđ puátteevuođâ mielâkuvviittâsmaailmijđ teikâ suogârdiđ puátteevuođâ tagarij ámáttij peht, moh kiäsutteh paarnijđ.

Arâšoddâdmist **mediašoddâdem** pargo lii tuárjuđ paarnij máhđulâšvuođâid toimâđ aktiivlávť já pyehtid jieijâs olgos siärvádúvâstis. Paarnijguin uápásmuveh sierâ mediaid já keččâleh media pyevtitem sierâdem peht torvolijn pirrâsijn. Paarnij elimân kullee mediasiskáldâs já ton tuotâvuođâ suogârdeh oovtâst paarnijguin. Siämmást hárvuttâleh ovdáneijee kâldee- já mediakriittâlâšvuođâ. Paarnijđ stivrejuvvojehev kevttid media ovdâsvástádâslávť, nuuvt ete jieijâs já nuubij pyereestvaijeem váldoo vuotân. Mediast orroo fáádâid pyehtih kiedâvuššâđ paarnijguin ovdâmerkkân lihâdemsierâin, sárgumáin teikâ draama vuovijguin.

Mun tuuđhâm já toimâm pirrâsistân

Arâšoddâdem pargon lii adelid paarnijđ kiärgusvuođâid aicâdiđ, orniđ já iberdiđ pirrâsis. Päärnih stivrejuvvojehev tutkáđ já toimâđ luándust já rahtum pirrâsist. Arâšoddâdem tuárju paarnij **matemaatlíi jurdâččem** ovdánem sehe nannood positiivlii jurdâččem matematiik kuáttá. Arâšoddâdem ana sistees meid **pirâšoddâdem** já **teknologiašoddâdem**. Persovnlíih huámmášumeh, vuáttámušah já feerimeh, moh kuleh oppâmpirrâsáid, išedeh paarnijđ iberdiđ suijâ- já čuávumuškoskâvuođâid sehe ovdániđ jurdâččeijen já uáppen. Paarnij ovdáneijee táidu nomáttid aašijđ sehe kevttid sierâlágán tuávádúvâid oovded maangâluuhâmtááidu.

Arâšoddâdem ulmen lii faallâđ hoksám já oppâm ilo paarnijđ, kiäh láá **matemaatlíi jurdâččem** sierâ mudoin. Päärnih uápásmuveh matematiikân já ton uásisuorgijđ konkretlii tooimâ já sierâdem peht. Päärnih stivrejuvvojehev kiddid huámmášume haamijđ, meerijđ já nubástussáid, moh tiättojehev piäiválijn tilâlâšvuođâin já aldapirrâsist. Paarnijđ movtjiditeh smiettâđ já kuvvijđ sii matematiilijđ huámmášuumijđ olgospyehtimáin já tarkkuumáin taid ovdâmerkkân roopâ peht teikâ sierâlágán piergâsij já kuvvij vievâst. Paarnijđ fáälih máhđulâšvuođâid luokittállâđ, verdidid já pieijâđ oornigân aašijđ já tiingâid sehe kavnáđ já pyevtittid njuolgâduslijđ aašijđ já nubástusáid. Paarnijđ movtjiditeh meid oppâmpirrâsáid lohtâseijee čuolmâi kavnámist, smiettâmist já árvuštálmist sehe čuávudusij ucâmist.

Lohotuávádúv ovdánem tuárjoo maangâpiälâsávť vuáruvaikuttâslijn tilâlâšvuođâin, ovdâmerkkân nuuvt, ete sierâdem já paarnijđ kiäsutteijee amnáseh annojehev ävkkín. Paarnijđ movtjiditeh aicâdiđ lohomeerijđ pirrâsist já ko tááiduh lasaneh, te lahteđ taid lohósáánán já nummeermerháid táiduidis mielđ. Lohoráidutááiduid já nomâtem pyehtih ovdediđ ovdâmerkkân kukkâsij já riimij vievâst. Paarnijguin keččâleh mittedem já hárvuttâleh sajadâh- já koskâvuotâtuávádúvâid ovdâmerkkân lihâdemsierâin, sárgumáin teikâ sierâlágán piergâsij vievâst.

Sierâlágán hárvuttâsâiguin tuárjuh paarnij tile já tääsi hámásittem. Paarnijđ movtjiditeh tutkáđ pittáid já haamijđ sehe sierâdiđ toiguin. Vâi paarnij geometrisâš jurdâččem naanoosm, sijjân uárnejuvvojehev máhđulâšvuođah huksid, puđáldid já hammid. Äigituávádâhân uápásmeh ovdâmerkkân aicâdmáin pirrâmpievi- já iveaigijđ.

Pirâššoddâdem ulmen lii nanodiđ paarnij luándukoskâvuodâ já ovdâsvástádâslii toimâm pirrâsist sehe stivriđ sii pištee eellimvyevi suundán. Pirâššoddâdem ana sistees kulmâ ooláadmudo: oppâm pirrâsist, pirâsoppâm sehe toimâm pirrâs peeleeest. Aldaluándu sehe rahtum piirâs láá sehe oppâm čuosâttuvah ete oppâmpirrâseh.

Luándust já rahtum pirrâsist vandârdem sehe pirrâs tutkâm láá tehálâš uási arâšoddâdem. Positiivlij vuáttámušâi peht pärni uáppá navdâšiđ luándust já aldapirrâsist já suu koskâvuotâ pirrâsân naanoosm. Luándu almonijđ aicâdeh jieškote-uv áicuiguin já sierâ iveaaigijn. Tain savástâleh já taid totkeh. Siämmást máttááttâleh pirrâsân lohtâseijee tuávâduvâi kevttim. Sierâ šaddo- já elleešlaajâi tubdâm hárvuttállâm nannood luándu tubdâm. Parnijguin máttááttâleh uuccâđ tiäđu aašijn, moh kiäsutteh sii. Luándu puáhtá leđe meid esteetlii feerim já rávhudem saje.

Päärnih stivrejuvvoje kunnijättiđ luándu, ton šaddoid já elleid. Pirâššoddâdmist ovdedeh pištee eellimvuáhán šoddâm sehe tast tárbulij tááiđui hárvuttállâm. Taah keevâtlâšvuodâ tááiđuh láá ovdâmerkkân luonnihánáá vandârdem, kuáhtulâšvuodâ já šešteevuodâ máttááttállâm, puurâdmân kullee ovdâsvástádâslâšvuotâ, energia šeštim sehe luonij kepidem ovdâmerkkân tiingâi tivvooom já uđđâsistano vievâst. Siämmást päärnih stivrejuvvojeh kiddiđ huámmášume tavoi vaikuttâssáid.

Teknologiašoddâdem ulmen lii movtjidittiđ parnijd uápásmuđ totkee já keččâlejee pargovuáhán. Päärnih stivrejuvvoje meid huámmášiđ pirrâs teknologia já utkáđ jieijâs kreatiivlijđ čuávdušijđ. Päärnih ruokâsmittoje toohâđ koččâmušâid, uuccâđ toid oovtâst vástádâsáid já toohâđ juurdâpuátusijđ.

Parnijguin aicâdeh aargâst orroo teknisijđ čuávdušijđ já uápásmuveh tiätuteknologisáid piergâsáid sehe toi tooimân. Eromâš huámmášume kiddejuvvo mašiniđ já piergâsij torvolii kiävtun. Parnijđ fáálih máhđulâšvuodâid oláštuttiđ jieijâs ideaid ovdâmerkkân ráhtimáin sierâ amnâsijn sehe keččâliđ sierâ piergâsij tooimâ. Päärnih movtjidittoje kuvviđ sii toohâm čuávdušijđ. Čuolmah čuávdoje já luhostuumijn ilodeh oovtâst. Ulme lii, ete paarnij persovnlíi vuáttámuš mielđ rávkká ibárdâs tast, ete teknologia lii ulmuu tooimâ puáđus. Tooimâst pyehtih anneeđ ävkkín aldapirrâs teknologisijđ čuávdušijđ, ovdâmerkkân sierâid, já tutkáđ toi toimâprinsiiijđ.

Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm

Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm -oppâm syergi ana sistees **liihâdmân, purrâmâššoddâdmân, tiervâsvuotân** já **torvolâšvuotân** lohtâseijee uulmijđ. Arâšoddâdem pargon lii oovtâst huolâtteijeiguin ráhtiđ vuáđu eellimvuáhán, mii áárvust paarnij tiervâsvuodâ já pyereestvaijeem sehe oovded fyysilii aktiivlâšvuodâ. Taat oppâm syergi tuárju eromâšávt jieijâs huolâtmân já aargâ táidoid lohtâseijee vijđes máttim.

Arâšoddâdem ulmen lii movtjidittiđ parnijđ **lihâdiđ** maangâpiälásávt sehe feeriđ lihâdem ilo. Päärnih movtjidittoje olgon liihâdmân já lihâdemsierâid puoh iveaaigij. Stivrejum lihâdem lasseen aneh huolâ tast, ete paarnijn láá tuárvi máhđulâšvuodâh piäiválii jiešráđálii liihâdmân sehe siste ete olgon. Lihâdemšoddâdem kalga leđe merikoskâsâš, já päärnist vyelgee, maangâpiälâsâš já ulmemiäldâsâš. Kelijdeijee fyysilâš aktiivlâšvuotâ lii tehálâš pärni tiervâs šoddâmân, ovdánmân, oppâmân já pyereestvajemân. Fyysilâš aktiivlâšvuodâin uáivilduvvoje sierâlágán já muokkimvuodâ peeleeest sierâtasásiih lihâdem vyevih, tego sierâdem siste já olgon, vandârdem sehe stivrejum lihâdempuudah. Juávhust lihâdem oovded paarnij sosiaallijđ tááiđuid, tego vuáruvaikuttâs- já jiešstivrimtááiđuid. Fyysilâš aktiivlâšvuotâ kalga leđe luándulâš uási pärni peeivi. Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin päärnih movtjidittoje lihâdiđ meid astoääigi sierâlágán soojijn já olgon sierâlágán tiilijn.

Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij roopâ tubdâm ja haldâšem sehe mootorlijd vuáđutááiđuid, tego täsitiáddu-, lihâdem- já piergâskiedâvuššâm tááiđuid. Lihâdmist annojeh ävkkín sierâ ááicuh sehe sierâlágán materiaaliijn valmâštum, lihâdmân movtijdittee piergâseh. Paarnij lihâdem pištem, intensiteet já liähtu kalga mulsâšud luándulávt. Päärnih kalgeh finniđ vuáttámušáid ohtuu, paaráin já juávhoín lihâdmist. Arâšoddâdmist päärnih finnejeh vuáttámušáid sierâlágán lihâdem sierâin, tego ärbivuáváliijn šiljosierâin sehe maainâs- teikâ muusikliihâdmist. Jieškote-uv iveaaigijd kalga anneeđ ävkkín tienuuvt, ete päärnih finnejeh máhđulâšvuodâid máttááttállâđ jieškote-uv iveááigán tippâlijd vuovijd lihâdiđ olgon.

Merikoscâsii já stivrejum lihâdmist lii tehálâš merhâšume paarnij olesváldálii ovdánmân já mootorlii oppâmân. Taan tiet paarnij mootorlij tááiđui vuáválâš aicâdem lii tehálâš. Pargeeh kalgeh vuáváđ peeivi ráhtus, sis- já olgopirrâs sehe tooimâ siskáldâsâid nuuvt, ete päärnih pyehtih maangâpiälásávt navdášid lihâdmist sierâ tilálâšvuodâin. Lihâdempiergâseh kalgeh leđe paarnij kevttimnáál meid jiešráđálii lihâdem já sierâ ääigi. Arâšoddâdmist váldoo vuotân lihâdempiergâsij torvolâšvuotâ.

Purrâmuššoddâdem ulmen lii ovdediđ positiivlii jurdâččem purrâmuš peht já puurâdmân sehe tuárjuđ maangâpiälâsijd já tiervâslijd purâdemtaavijd. Päärnih stivrejuvvojeh jiešráđálii puurâdmân já maangâpiälâsii, kelijdeijee puurâdmân. Piäiváliih purâdempuudah uárnejuvvojeh huáputtes pirráduvâst máttááttálmáin purâdemráávhu já šiev pevditaavijd sehe oovtâst purâdem kulttuur. Sierâ áicui vievâst já tutkâmáin úpásmuveh purrâmuššáid, toi algâvuolgân, háámán, ráhtusân já smakkâjiesvuodâid. Purrâmušâst savâstállâm, mainâseh já lavluuh ovdedeh paarnij purrâmušsánáduv ovdánem.

Arâšoddâdmist suogârdeh oovtâst paarnijguin **tiervâsvuotân** já **torvolâšvuotân** lohtâseijee aášijd. Paarnij kiärgusvuodâh anneeđ huolâ sii tiervâsvuodâst sehe persovnlíi hygieniast tuárjojeh. Paarnijguin savâstâleh lihâdem, vuoinâstem já šiev olmooškoskâvuodâi merhâšumeest pyereestvajemân já tiervâsvuotân. Paarnijguin máttááttâleh torvolâšvuotân lohtâseijee aášijd piäiváliijn tilálâšvuodâin. Taah pyehtih leđe eereeb iärâsij kárvudâttâm-, purâdem-, sierâdem- sehe olgonlihâdemtilálâšvuodâh. Arâšoddâdmist hárvuttâleh aldajotoluvâst lihâdem já torvolii lihâdmân lohtâseijee njuolgâdusâid já vuovijd. Ulmen lii tuárjuđ paarnij torvolâšvuodâ tobdo, adeliđ sijn kiärgusvuodâid pivdeđ já uuccâđ iše sehe toimâđ torvolávt sierâlágán tilálâšvuodâin já pirrâsijn.

4.6 Kielân já kulttuurân lohtâseijee tärkkilistee uáinuh

Aneh, ete arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn kielân já kulttuurân lohtâseijee uáinuh kyeskih jyehi páárnán, kote uásálist arâšoddâdmân. Paarnij mulsâšuvvee kielâliih já kulttuurliih tuávááh já kiärgusvuodâh uáinojeh siärváduv positiivlávttá riggoideijen. Kielâ- já kulttuurtiäđulii arâšoddâdmist kielah, kulttuureh já uáinuh čonâseh uáassin arâšoddâdem ubâlâšvuodâ.

Arâšoddâdemlaavâ mielđ kieldâ kalga huolâttiđ tast, ete pärni puáhtá finniđ asâšoddâdem päärni eenikiellân orroo suomâ-, ruotâ- teikâ sâmikielân. Seevimkielâ kevttée páárnán puáhtá adeliđ arâšoddâdem seevimkielân. Arâšoddâdem puáhtá adeliđ meid romanikielân.⁸⁷ Arâšoddâdmist pyehtih kevttiđ meid eres kielâid, kuás tot ij hiäjusmit arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn asâttum uulmij juksâm. Talle kalga huolâttiđ meid paarnij eenikiellân orroo suomâ-/ruotâkielâ tááiđu ovdánem tuárjumist. Pargei, huolâtteijei já sierâ kulttuursiärváduvâi koskâsii oovtâstpargoín ovdedeh paarnij já perrui kulttuurärbivyevi jotkum já tuárjuh paarnij máhđulâšvuodâ čäittiđ jieijâs kulttuurtauvážiid. Kyevt- já maangâkielâliijn pirrâsijn päärnih ruokâsmittojeh vuáruvaikuttâsân.

⁸⁷ Arâšoddâdemlaahâ 8 § já HE 40/2018 vp, s. 88-89 sehe seevimkielâlaahâ (359/2015)

Arâšoddâdmân uásálisteh päärnih, kiäh sárnuh eenikiellân sehe **ruotâkielâ** ete **suomâkielâ**. Tai kyevtkielâlij paarnij ovdánem sehe identiteetij ovdánem tááhust lii tehálâš, ete kuohtuuh kielah tuárjohes já paarnijd movtjideh toi kiävtun.

Sämipaarnij arâšoddâdem eromâš ulmen lii nanodiđ paarnij sämmilii identiteet já tiäđulâšvuodâ jieijâs kulttuurist sehe adelid paarnijd máhđulâšvuodâ máttááttállâđ sämmilijđ ärbitiäđuid já -tááiđuid. Sämmiliih láá algâaalmug, mon vuoigâdvuodâin jieijâs kielân já kulttuurân lii asâttum vuáđulaavâst⁸⁸. Tooimâst annoo ävkkín aldapiirâs sehe oovtâstpargo huolâtteijeiguin já sämisiärvâduvváin. Talle ko arâšoddâdem uárnejuvvoo monnii kuulmâ sämikielâst, ton eromâš ulmen lii nanodiđ kielâ ovdánem, iberdem já kevttim. Ulmen lii lasettiđ paarnij kiärgusvuodâid toimâđ sämikielâlii pirrâsist, oppâđ sämikielâ ja sämikielân. Pargeeh nanodeh säämi kielâ- já kulttuurärbivyevi siäilum oovtâstpargoost huolâtteijeiguin.

Romanipaarnij arâšoddâdem eromâš ulmen lii nanodiđ paarnij positiivlii identiteetovdánem já tiäđulâšvuodâ jieijâs historjást já kulttuurist sehe lasettiđ paarnij uásalâšvuodâ ohtsâškodeest. Laseen tuárjuh paarnij kielâlii ovdánem oovtâstpargoost paarnij huolâtteijeiguin já romanisiärvâduvváin. Máhđulâšvuodâi mielđ paarnijd uárnejuvvojeh tilâlâšvuodah kevttiđ já oommâđ romanikielâ. Pargeeh nanodeh romanij kielâ- já kulttuurärbivyevi siäilum oovtâstpargoost huolâtteijeiguin.

Seevimkielâ kevttée paarnij arâšoddâdem puáhtá olâšuttiđ jo-uv seevimkielâlii juávhust teikâ juávhust, kost láá seevimkielâliih já sarnum kielâ kevttée päärnih. Seevimkielâ puáhtá leđe pääрни eenikielâ, vuosâkielâ teikâ nubbe kielâ. Seevimkielâ kevttée päärnih sätth leđe peljittemeh, kuullâmváđuliih teikâ tagareh, kiäh kuleh. Seevimkielâlii arâšoddâdem ulmen lii tuárjuđ já nanodiđ paarnij kielâ- já kulttuuridentiteet nuuvt, ete sijnâ adeluvvoo máhđulâšvuotâ kevttiđ já oommâđ syemmilii teikâ suomâruátálii seevimkielâ oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Ulmen lii meid lasettiđ paarnij kiärgusvuodâid toimâđ sierâlágán kielâpirrâsijn sehe nanodiđ syemmilii teikâ suomâruátálii seevimkielâlii olgospyehtim já seevimrááju.

Arâšoddâdmist tuárjuh maangâpiälásávt **viereskielâlij** já **maangâkielâlij** paarnij kielâtááiđu sehe kielâ- já kulttuuridentiteetij já jieštobdo ovdánem. Suomâ-/ruotâkielâ tááiđu ovdánem ovdedeh ulmemiäldásávt kielâlij tááiđu já kiärgusvuodâi uásisuorgijn paarnij táarbuin já iävtuin vyelgin. Maangâpiälásij vuáruvaikuttâstiilij já oppâmpirrâsij vievâst paarnijd fáälih máhđulâšvuodâid kevttiđ já oommâđ suomâ-/ruotâkielâ nubben kiellân. Suomâ-/ruotâkielâ oommâm vuolgâsaijeen lii argâeellim konkreetlâš kielâ já ton olgospyehtimrááju. Kielâ iberdem- já pyevtittemtááiđu ovdánem čonâseh nubijdis. Pärni finnee kiärgusvuodâid huámmâšuumij ráhtimân sehe jieijâs jurdâččem, tobdoi já uáivilij olgospyehtimân vuovijn, mii heivee tilâlâšvuotân já sunjin olssis. Uási paarnij uápásmuveh syemmilii kulttuurân já suomâ-/ruotâkielân eskân ko sij puáth arâšoddâdmân. Arâšoddâdem tuárju pääрни päikkilume syemmilii ohtsâškoodán. Huolâtteijeid muštâleh syemmilii arâšoddâdemtoimâ uulmijn, siskáldâsáin já vuovijn. Huolâtteijeiguin savâstâleh perruu kielâlii pirrâsist, kielâvaljiimijn, maangâkielâlij já -kulttuurlij identiteetij hámmejuumist sehe eenikielâ teikâ -kielâi ovdánem mudoin já merhâsuumeest.

Paarnijd uárnejuvvojeh máhđulâšvuodâi mielđ tilâlâšvuodah kevttiđ já oommâđ meid jieijâs eenikielâ teikâ jieijâs eenikielâid. Jieijâs eenikielâ sehe suomâ-/ruotâkielâ oppâm nubben kiellân vuáđudeh vuáđu paarnij toimâlii kyevt- já maangâkielâlii vuotân. Ovdâsvástâdâs paarnij jieijâs eenikielâ teikâ jieijâs eenikielâi já kulttuur siäilutmist já oovdedmist lii vuosâsajasávt perruin. Táarbu mielđ savâstâlmijn huolâtteijeiguin kiävttoo tulkká, mii visâsmit tom ete kuohtuuh peleh iberdeh.

Kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Kyevtkielâlii arâšoddâdem ornim vuáđuduvá kieldâ teikâ priivaat tuáimee miärdâsân. Kyevtkielâlii arâšoddâdem ulmen lii anneed ävkkín paarnij aarrâd kielâoppâm herkkivuotâpaje nuuvt ete fáälih paarnijd maangâpiälâsub kielâšoddâdem ko táválávt. Paarnijd fáälih tilâlâšvuodâid oommâđ kielâid já kevttiđ taid

⁸⁸ Suomâ vuáđulaahâ (731/1999) 17 § 3 moom.

toimálvát já sieránálásávt. Siämmást ráhtoo vuáđu avepiäiválii kielâi oppâmân. Ulmen lii, ete toimâ maangâkielâlii pirrâsist rávkká paarnij kielâlii sahhiivuodâ já keččâlemhaalu. Meid maangâlágáneh kulttuureh kuáhtáneh luándulávt návtt uárnejum arâšoddâdmist.

Kyevtkielâlâš arâšoddâdem juáhhoov viijđâsub já käärzib arâšoddâdmân. Käärzib kyevtkielâlii arâšoddâdem ulmen lii ravkkâđ paarnij kiddiistume já positiivlii jurdáččem kielâi kuáttá. Vijđes kyevtkielâlii arâšoddâdmist viggeh adelid parnijd kiärgusvuodâid toimâđ kyevt- teikâ maangâkielâlii pirrâsist.

Vijđes kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Päikkieennâmlj kielâi aarrâd tievâslâš kielâlávum arâšoddâdmist

Ruotâkielâlii kielâlávum puáhtá ornid suomâkielâlii arâšoddâdmist já suomâkielâlii kielâlávum ruotâkielâlii arâšoddâdmist. Laseen sehe suomâ- ete ruotâkielâlii arâšoddâdmist puáhtá ornid sâmikielâlii kielâlávum. Päikkieennâmlj kielâi aarrâd tievâslâš kielâlávum lii ohjelm, mii álgá arâšoddâdmist já juátkoo vuáđumáttáttâs loopân. Arâšoddâdem kielâ, ovdâmáttáttâs já škoovlá máttáttâskielâ sehe nubbe päikkieennâmlâš kielâ teikâ sâmikielâ hámmeje ubâlâšvuodâ. Arâšoddâdem olášuttoo enâmustáá kielâlávumkielân. Paarnij eenikielâ teikâ eenikielâi tááidui ovdánem tuárjoo oovtâstpargoost paaihijn ja huolâtteijeiguin. Tooimâst viggeh toos, ete jieškote-uv pargee kiävttá systemaatlávt tuše oovtâ kielâ: jo-uv kielâlávumkielâ teikâ kielâ, main arâšoddâdem lii uárnejum. Päärnih movtijdittoje kielâlávumkielâ kiävttun, mutâ sist kalga leđe máhđulâšvuotâ iberduđ meid eenikielân. Ulmen lii kiärgusvuotâ sirdâšud kielâlávumin olášuttum ovdâmáttáttâsân já ain ovdâskulij vuáđumáttáttâsân.

Eres vijđes kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Eres vijđes kyevtkielâlii arâšoddâdmist uási tooimâst (ucemustáá 25 %) olášuttoo mottoom eres kielân ko arâšoddâdemlaavâst asâttum arâšoddâdem kielân. Motomeh päärnih sâttih sárnuđ tom kielâ sii eenikiellân. Toimâ vuávájuvvoo tienuuvtt, ete jieškote-uv kielâjuávhuh finneje kielâ ovdánmân tárbulii torjuu. Juávhuin sâttih leđe meid päärnih, kiäid kuábbágin arâšoddâdmist kevtum kielâ ij lah eenikielâ. Arâšoddâdem uárnejeje keurâttâl äššikuáhtásávt savâstâlmâin huolâtteijein, ete kuás tággáár orniistállâm tuárju päärnih ovdánem.

Kyevtkielâlii arâšoddâdmist toimâ vuávájuvvoo nuuvtt, ete kuovttijn kielâin olášuttum arâšoddâdmist šadda ubâlâšvuotâ, mast kuohtuuh kielah láá mielid já ovdáneh kuuloold pargei myensteristem já paarnij aktiivlii tooimâ peht. Jis máhđulâš, te jieškote-uv pargee kiävttá tuše nube teikâ nube kielâ aktiivlávt. Päärnist kalga leđe máhđulâšvuotâ iberduđ meid eenikielân, suomâ- teikâ ruotâkielân. Päärnih movtijdittoje kuohtui kielâi kiävttun. Ulmen lii kiärgusvuotâ sirdâšud jo-uv kyevtkielâlii teikâ suomâ-/ ruotâkielâlii ovdâmáttáttâsân ja vuáđumáttáttâsân.

Käärzib kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Kielâriggodum arâšoddâdem

Kielâriggodum arâšoddâdem uáivild arâšoddâdem, mast vuálá 25 prosentid tooimâst uárnejuvvoo merikoskâsávt já vuáválávt miinii eres ko arâšoddâdemlaavâst miäruštállum arâšoddâdem kielân. Ulmen lii kielâioppâm tuárjum, paarnij movtijdittem já kielâvaljiimij maangâpiälâsubbon toohâm. Laseen ulmen puáhtá leđe sirdâšem kielâriggodum teikâ eres kyevtkielâlii ovdâ- já vuáđumáttáttâsân teikâ eres vuovijn toledum kielâi máttáátmân.

Kielâpiervâl

Kielâpiervâltoimâ uáivild arâšoddâdmist tooimâ, mast nanoduvvoo paarnij tiäđulâšvuotâ jieijâs kulttuurist já fäälil máhđulâšvuodâ oppâđ uhkevuálâsii ucceeblovokielâ teikâ algâaalmug kielâ, mii sarnuu perrust teikâ suuvâst. Kielâpiervâltoimâ prinssiipeh pyehtih leđe kielâlávum nálâsiih.

4.7 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuávámist tárkkilistojeh čuávvo pedagogisii tooimâ ulmeh já prinsiipeh nuuvt, ete váldojeh vuotân paarnij ahe já ovdánem sehe sierâ toimâhaamij jiešvuodah. Pedagogisii tooimâ uulmijd já siskáldásâid sierâ toimâhaamijn pyehtih tárkkilistiđ páihálijn vuávámijn.

Páihálii arâšoddâdemvuávámist kovvejuvvojev já tárkkilistojeh

- pedagogisii tooimâ vuávám já olášuttem prinsiipeh sehe čuávvoom já árvušállâm vyevih
- arâšoddâdem pedagogisii dokumentistem prinsiipeh já vyevih
- maangâpiälásij pargovuovij valjim ja kevttim stivreijee prinsiipeh
- vyevih, moh tuárjuh paarnij sierâdem
- oppâm suorgij ulmeh já siskáldásah
- paarnij mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvâi já uásálâšvuodâ vuotânvâldim vyevih pedagogisii tooimâ vuávámist já olášutmist
- jieškote-uv kielâ- já kulttuurjuávhui arâšoddâdem olášuttem
- kyevtkielâlii arâšoddâdem olášuttem, jis tot uárnejuvvo
- vieres- já maangâkielâlii paarnij suomâ-/ruotâkielâ oppâm tuárjum
- perruu kielâvaljiimijd já eenikielâ tuárjumân lohtâseijee oovtâstpargo já vyevih.

5. Päärni ovdánem já oppâm toorjâ

Arâšoddâdmist pääрни ovdánem já oppâm tuárjuh pääрни táárbui vaattâm vuovijn. Päärni tááhust lii teháláš, ete toorjâ juátkoo systemaatlávt arâšoddâdem ääigi sehe talle ko pääрни vuálgá ovdâškoovlân.

5.1 Prinsiipeh, moh stivrejeh torjuu ornim

Ovdánem já oppâm toorjâ lii uási kvaliteetlii arâšoddâdem tooimâ já kulá puohháid parnij, kiäh tarbâšeh tom. Arâšoddâdmist tobdeh pääрни torjuu táárbu já uárnejeh ulmemiäldásii torjuu ko tárbu itá, táárbu miel maangâ syergi oovtâstpargo⁸⁹. Tuárvi tooláá já olmânáál čuosâttum torjuin pyehtih ovdediđ pääрни ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem. Siämmást puáhtá estid pääрни čuolmâi šoddâm, stuárráabin šoddâm já muttum maangâhámásâžžân. Arâšoddâdem olášuttoo inkluusio prinsiipij miäldásávt.

Torjuu ornim vuolgâsaijeen láá pääрни nanoduvah sehe oppâmân já ovdánmân lohtâseijee táárbuh. Ovdánem já oppâm toorjâ rahtuu paarnij ohtâgâsláid tárboid västidmist sehe siärvusliijn já oppâmpirrásáid lohtâseijee čuávdusij. Arâšoddâdmist huolâtteh tast, ete jyehi päärnist lii tobdo ete sun lii tuhhiittum tagarin ko sun jieš lii sehe juávhu jesânin. Movtjiditmáin pääрни já addelmáin sunjin máhđulâšvuodâid feeriđ luhostume tuárjuh pääрни positiivlii jieškove ovdánem.

Päärni torjuu táárbu aiccâmist sehe torjuu vuáváámist, já olášutmist já árvuštálmist oovtâstpargo parnij, huolâtteijein, arâšoddâdem máttáátteijein, arâšoddâdem sierânâsmáttáátteijein sehe arâšoddâdem eres pargeiguin lii teháláš. Torjuu táárbu aiccâm já torjuu adelem kulá puoh pargeid sii škovliittâs, pargokuuvij já ovdâsvástádâsâi miel. Arâšoddâdem sierânâsmáttáátteijei máttim aneh ävkkín torjuu tarbâseijee paarnij sierânâsmáttááttâs- já šoddâdempargo sehe eres pargei konsultistmist já stivriimist⁹⁰. Sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdeeh uásálisteh táárbu miel pääрни torjuu vuáváámân, olášutmân já árvuštálmân.⁹¹ Arâšoddâdem uárnejijee pivdemist sij kalgeh uásálistiđ árvuštállâm tohâmân, jis torjuu táárbu árvuštállâm tom váátá⁹².

Toorjâ, maid pääрни taarbâš, kirjettuvoo peivikiäjust teikâ peerâpeivitipšoost orroo pääрни arâšoddâdemvuáváámân⁹³. Toos kirjettuvvojeh pääрни ovdánem já oppâm toorjân kullee ovdâsvástádâsah já pargojuáhu, toorjâtoomah sehe toi olášuttemtääpi já árvuštállâm.

Päärni ovdánem já oppâm toorjâ uárnejuvoo uáassin arâšoddâdem piäiválii tooimâ. Toorjâ adeluvoo ovdâsajasávt sierálgán njebžilis orniistálmijn pääрни jieijâs peivikiäčču- teikâ peerâpeivitipšojuávhust. Párnijuávhu stuárudiv árvuštáldijn váldoo huámmášumân torjuu tarbâseijee paarnij hiätu já torjuu tárbu já tot, ete arâšoddâdmân asâttum uulmijd pyehtih olášuttiđ juávhust⁹⁴.

Arâšoddâdmist pyehtih leđe pärni- tâi juávkkuuáhtásiih išedeijeeh, kiäi pargon lii tuárjuđ pääрни tâi paarnijd juávhust sehe toohâđ máhđulâžžân sii uásálistem tooimân. Jis pääрни hiäđu nuuvt váátá, te toorjâ puáhtá uárnejuđ meid uásild teikâ ollásávt sierânâsjuávhust⁹⁵.

⁸⁹ Arâšoddâdemlaahâ 7 §

⁹⁰ Arâšoddâdemlaahâ 30 § ja HE 40/2018 vp, s.103

⁹¹ Arâšoddâdemlaahâ 7 §

⁹² Arâšoddâdemlaahâ 23 §

⁹³ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

⁹⁴ Arâšoddâdemlaahâ 34 já 35 § já HE 40/2018 vp, s.105-106

⁹⁵ Arâšoddâdemlaahâ 34 já 35 §

Toorjâ puáhtá adeluđ meid ávus arâšoddâdmist nuuvt ko arâšoddâdem uárnejeijee meerid. Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin puáhtá meid sooppâđ, ete pärni sirdâšuvá peivikiäčun kiärdulii arâšoddâdmân vâi finnee torjuu, maid sun taarbâš.

5.2 Oovtâstpargo parnij, huolâtteijein já eres äššitobdeiguin torjuu ääigi

Arâšoddâdem uárnejuvoo oovtâstpargoost parnij já huolâtteijein tienuuvt, ete jyehi pärni finnee jieijâs ovdánem já táárbui miäldásii šoddâdem, máttááttâs já tipšo⁹⁶. Ton oovtâstpargo merhâšume, mii pargoo huolâtteijein, tiäduuvoo eromâšávt, ko päärnist lii torjuu tárbu. Pärni puáhtá finniđ torjuu meid eres parnij já perruid kyeskee palvâlusâi peht, tego párnáiravviittuvâst, šoddâdem- já peerâravviittuvâst teikâ vâdulij palvâlusâin. Lii tehálâš, ete páiháliih paarnij já perrui palvâlusah hámmejehe ulmemiäldásii ubâlâšvuodâ pärni torjuu orniimist.⁹⁷

Huolâtteijein savâstâlloo torjuu finnim máhđulâšvuodâst já torjuu koskâsijn prinsiiijn. Suin suáppoo torjust, mii adeluvoo páárnán já torjuu olâšuttem haamijn. Päärni uásálist oovtâstpaargon ulmemiäldásii, suu ahan já ovdánemmuodon heivejeijee vuovviijn.

Huolâtteijein vâldoo ohtâvuotâ tállán, ko päärnist iteh ovdánem teikâ oppâm hástuseh teikâ pargein rávkká huolâ pärni pyereestvajemist. Huolâtteijein adeluvoo tiädu páárnán kyeskee aašij kiedâvušmist, tiäđui finniimist já tai luovâtmist sehe syeligâsâst tolâmist. Päärni torjuu uulmiid puáhtá juksâđ pyeremustáá talle, ko puoh uásipeleh uásálisteh oovtâstpaargon. Arâšoddâdmist pärni finnee suu tarbâšem ovdánem já oppâm torjuu hiäđus miäldásávt, veikâ huolâtteijeih iä čonnâs oovtâstpaargon.⁹⁸

Maangâsuárgásii oovtâstpargo stivree pärni hiäđu vuosâsajasâšvuotâ. Oovtâstpaargovuovijd já prinsiiijid kalga sooppâđ párnáiravviittuváin, párnáisuojâlmáin, šoddâdem- já peerâravviittuváin já eres sosiaaltooimâ palvâlussâin toi tilâlâšvuodâi várás, main ráđádâleh paarnij aašijn teikâ vääti virgeomâhá tarvanem. Maangâsuárgásâš oovtâstpargo olâšuttoo vuosâsajasávt huolâtteijee mietâmâššáin. Oovtâstpargo porgâdijn kalga nuávdittiđ syeligâsâst tolâmân já tiäđui loonotmân kyeskee njuolgâdusâid⁹⁹.

Arâšoddâdem uárnejuvoo meid spesialpyecceetipšo pirrâduvâst. Arâšoddâdem palvâlusâi já pyecceeviasu teikâ eres lájádâs koskâsii oovtâstpaargin visásmiteh arâšoddâdem jotkum pärni iälšu já vajo miäldásávt. Eromâšávt kiddejehe huámmâšume pärni torvolij olmoošvuogâdvuodâi siäilumân.

Váddásávt vâduliih já pyeccee párnih sättih tarbâšid kuhedum oppâkenigâšvuodâ¹⁰⁰. Miärádâs kuhedum oppâkenigâšvuodâ aalgâtmist tahoo iänááš ovdil ko oppâkenigâšvuotâ álgá. Päärni huolâtteijein kalga adeliđ ääigild tiäđu kuhedum oppâkenigâšvuodâ olâšutmân lohtâseijee aašijn. Kuhedum oppâkenigâšvuotân lohtâseijee miärádâsâin já olâšuttem muulsâiävtuin meriduvoo Ovdámáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđusijn¹⁰¹.

⁹⁶ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent sajehe 1 já 10

⁹⁷ Arâšoddâdemlaahâ 7 § já HE 40/2018 vp, s. 87-88

⁹⁸ Arâšoddâdemlaahâ 3, 4, 40 já 41 §

⁹⁹ Arâšoddâdemlaahâ 40 - 42 §

¹⁰⁰ Vuáđumáttááttâslaahâ (628/1998) 25 § 2 moom.

¹⁰¹ Ovdámáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđuseh 2014, loho 5.5 Eromâš toorjâ

5.3 Torjuu olášuttem arâšoddâdmist

Arâšoddâdmân uásálistem lii šiev vuáđu pääрни ovdánmân, oppâmân já pyereestvajemân. Vaigâdвуоđâid estih muuneeld pedagogisijn orniistâlmijguin já sierâlágán pargovuvijguin. Toid kuleh eereeb iärásij vuáválâš tooimâ sierânittem, juávhui njebžilis nubástum já oppâmpirrâsij muttem. Čielgâ peivioornig já piäivälíj tooimâi rytmä tuárjuh puoh paarnijd.

Pääрни torjuu tárбу puáhtá leđe uánihisáigásâš já uccáá. Talle puáhtá pijssáđ ovtâskâs torjuu häämi teikâ orniistâlmeh, moiguin tilálâšvuotân vaikutteh nuuvt jotelávt ko máhđulâš já tooláá. Uási paarnijn taarbâš eenâb já kiärdulii torjuu teikâ siämmáá-áigásávt maangâid torjuu haamijd nuuvt, ete toh tievâsmiteh nubijdis.

Arâšoddâdmist páárnán puáhtá adelid torjuu maangânáál. Arâšoddâdem pargovuvijd já oppâmpirrâsijd mutteh pääрни ohtâgâslíj táárbui mielid. Toorjâ puáhtá anneeđ sistees **pedagogisijd, ráhtusliid já pyereestvaijeem tuárjoo eres orniistâlmijd. Pedagogiseh orniistâlmeh** láá ovdâmerkkân arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee¹⁰² konsultistee teikâ äigipajalâš toorjâ, pärnikuáhtásâš stivrim, tulkkum- já išedempalvâlusah sehe eromâš išepiergâsij sehe tiätu- já viestâdemteknologia kevttim. Pääрни toorjân puáhtá meid kulluđ sevimij já kuvvij kevttim teikâ eres kielâ já kommunikistem tuárjum. **Ráhtusliih orniistâlmeh** láá eereeb iärásij juávhu pärnimere ucedem sehe pargei miärán teikâ ráhtusân lohtâseijee čuávduseh. **Pyereestvaijeem tuárjoo eres orniistâlmeh** láá ovdâmerkkân sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdei adelem stivrim já konsultistem.

Ko torjuu tárбу šadda pääрни vädis váádust, puácuvuodâst, ovdánem ááijánmist teikâ sosioemotionaallâš ovdánmân lohtâseijee torjuu táárbust, pärni taarbâš táválávt olesáigásii, juátkojeijee já ohtâgâslíi torjuu. Talle päärnist láá maangâin ovdánem uásisuorgijn hástuseh teikâ monnii syergist eromâš stuorrâ torjuu tárбу. Pääрни ovdánem já oppâm toorjâ viärdásâšjuávhust váátá vuáválâšvuodâ, sierânâsmáttim sehe máhđulávt sierâlágán orniistâlmijd teikâ išepiergâsijd. Pärni taarbâš iše juávhust toimâmân, toimâlii sierânittem sehe ääigi vuáđutááiđui hárijuttâlmân. Talle toorjâ puáhtá vaattâđ pargei sierânâspedagogisii teikâ pyecceetipšolii máttim nanodem teikâ maangâsuárgásii oovtâstpargo sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdeiguin.

Ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem tuárjum váátá juátkojeijee aicâdem, dokumentistem já árвуštállâm pääрни torjuu táárbuin já tooimâi vaikuttâsain já kelijdeijeevuodâst. Vuossâmužžân tárkkojeh kiävtust orroo toimâtaavijd já oppâmpirrâsijd sehe maht toh heivejeh páárnán. Tarkkum vuáđuld árвуštâleh, ete puáhtâ-uv taid muttemáin olášuttiđ pedagogisijd čuávdusijd, moh heivejeh pyerebeht páárnán. Árвуštállâm já ton vuáđuld tábáhtuvvee torjuu vuávám kalga vuáđuduđ tuárvi maangâsuárgásii äššitubdâmân.

5.4 Pääрни arâšoddâdemvuávám torjuu ääigi

Pääрни tarbâšâm toorjâ, toorjâtoomah já toi olášuttem sehe toid lohtâseijee ovdâsvástádâsah já pargojuáhu kirjettuvvojeh pääрни arâšoddâdemvuávámân. Ton ráhtimist já árвуštálmist västid arâšoddâdem máttáatteijee já/teikâ arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee oovtâstpargoost eres pargeiguin já pääрни huolâtteijein. Huolâtteijee já pääрни uásálâšvuodâ vuávám ráhtimist já árвуštálmist tuárjuh. Pääрни uáivil váldoo čielgâsin já váldoo vuotân ko vuávám ráhtoo já tot árвуštálloo (loho 1.3).

¹⁰² Arâšoddâdemlaahâ 30 §

Torjuu olášuttem árvuštálloo já vuávám tärhistuvvoo ucemustáá ohtii ivveest. Adelum torjuu vaikuttâs kalga árvuštállâđ merikoskâsávt, já vuávám kalga mutteđ táárbu miel. Tooimâ uulmij juksâm kalga kirjettid já uulmijd mutteđ vâi toh västideh uđđâ táárbu. Vuáváámist kalga oinuđ, jis torjuu tárbu já tooimah láá nuuhâm. Torjuu tárbu árvuštálloo ain ko pärni aalgât ovdámáttááttâs. Ovdámáttááttâsân uásálistee pärni šoddâm já oppâm torjust meriduvvoo ovdámáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđdusijn.

Ko pärni finnee suu ovdánmân já oppâmân torjuu, suu arâšoddâdemvuávámân kalga kirjettid lovvoost 1.3 kovvejum lasseen čuávvo aášijd:

Pedagogisiih já ráhtuliih čuávduseh

- oppâmpirrâsáid lohtâseijee čuávduseh
- pargei miärán já juávkuráhtusân lohtâseijee čuávduseh
- pärni toorján lohtâseijee čuávduseh ovdâmerkkân, tooimâ sierânittem, pärnikuáhtásâš stivrim, juávhuštoimâ teikâ sevimij já kuuvij kevttim
- tulkum- já išedempalvâlusah sehe išepiergâsij kevttim

Torjuu vaattâm oovtâstpargo já palvâlusah

- oovtâstpargo parnijn já huolâtteijein
- pärni torjuu olášuttem ovdâsvástádâsah
- sierânâsâššitobdei, tego arâšoddâdem sierânâsmáttáátteijee palvâlusâi kevttim
- sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdei adelem stivrim já konsultistem
- máhđulij fievridmij orniistâlmeh já ovdâsvástádâsah

Torjuu čuávum já árvuštállâm

- uulmij olášume čuávum
- toorjâtoimâi vaikuttâsâi árvuštállâm sehe árvuštállâmäigimudoh.

5.5 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt

Páihálie arâšoddâdemvuáváámist meriduvvojev já kovvejuvvojev ovdánem já oppâm torjuu ornimvievih sierâ toimâhaamijn.

Páihálie arâšoddâdemvuáváámist kovvejuvvojev

- ovdánem já oppâm torjuu ornim stivreijee páihálieh prinsiipeh já vyevih
- pärni torjuu táárbu árvuštálmân lohtâseijee vyevih já ovdâsvástádâsah
- torjuu olášuttem arâšoddâdmist: pedagogisiih, ráhtusliih já pyereestvaijeem tuárjoo orniistâlmeh
- pärni arâšoddâdemvuávám tievâsmittem torjuu uáinust lovo 5.4 miäldásávt. Vuávám ráhtimân já árvuštálmân lohtâseijee páihálieh ovdâsvástádâsah já vyevih.
- vyevih oovtâstpargoost, mii pargoo parnijguin já huolâtteijeiguin torjuu ääigi
- maangâsuárgásâš oovtâstpargo, ovdâsvástádâsah já pargojuáhu sierâ tuáime kooskâ torjuu ornimist sehe torjuu vaikuttâsâi čuávumist já árvuštálmist
- toimâ sirdâšemudoin já tiäđusirdemân lohtâseijee vuáháduvah arâšoddâdem ääigi ja talle ko vuálgá ovdámáttááttâsân

Páihálie arâšoddâdemvuáváámist miäráshveh tulkum- já išedempalvâlussáid sehe išepiergâsáid lohtâseijee haaldâtlid vuáháduvâid arâšoddâdem uárneijee meridem vuovvijn.

6. Arâšoddâdem, mii vuáđuduvá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun

Puoh arâšoddâdmist nuávditteh laavâst, sopâmušâin já tain vuáđđusijn arâšoddâdmân asâttum almolijd uulmijd já toimâprinsiiþijd. Taah ulmeh já toimâprinsiiþeh kyeskih meid muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdmân.

Arâšoddâdem uárneþeijee puáhtá faallâđ arâšoddâdempalvâlus, mii vuáđuduvá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun. Tágáreh láá ovdâmerkkân Steiner-, Montessori-, Freinet- já Reggio Emilia - pedagogiikah teikâ tiätu-uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdempalvâlus.

Talle ko huolâtteijee väljee suu páárnán muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdempalvâlus, kalga huolâttiđ tast, ete huolâtteijee finnee tuárvi tiäđu tooimâ sierânâsuulmijn já áárvuin.

6.1 Ääših, moh meriduvvojeþ páihálávt

Muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee páihálâš arâšoddâdemvuávám puáhtá leđe jiešvuodâlâš, mutâ tot ij pyevti leđe ruossâlávt arâšoddâdmân kyeskee lahâasâtmáin teikâ arâšoddâdemvuávám vuáđđusijguin.

Arâšoddâdem uárneþeijee meerrid já kovvee vuávámist ton lasseen, mii vuáđusâššikirjeest ovdil meriduvvoo,

- ete moh láá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun lohtâseijee arâšoddâdem árvuvuáđu, pedagogisijd prinsiiþijd já čuávdusijd tievâsmittee uáinuh
- ete maht taah uáinuh puátiþ uáinusân arâšoddâdem toimâkulttuurist, pargovuoþijn já pedagogisii tooimâst.

7. Toimâ árvuštállâm já ovdedem arâšoddâdmist

Toimâ árvuštállâm ulmen lii tuárjuđ arâšoddâdemlaavâ já arâšoddâdemvuávámij olášuttem sehe arâšoddâdem ovdedem. Arâšoddâdemlaavâ miel arâšoddâdem uárnejeijee kalga árvuštállâđ ton adelem arâšoddâdem sehe uásálistid toimâs olgopiälásii árvuštâlmân.¹⁰³ Arâšoddâdem toimâ árvuštállâm kalga leđe vuáválâš já merikoskâsâš. Systemaatláš árvuštállâm váátá uárnejeijest tuáimee árvuštállâmvuávám. Árvuštállâm vievâst ovdedeh arâšoddâdem kvaliteet, merkkejeh toimâ nanoduvâid já pajedeh ovdân ovdedemtáárbuid já ovdedeh toimâ.

7.1 Pedagogisii toimâ árvuštállâm já ovdedem

Pedagogisii toimâ árvuštállâm ulmen lii arâšoddâdem ovdedem sehe paarnij ovdánem já oppâm iävtui pyeredem¹⁰⁴. Páihálie arâšoddâdemvuávám já paarnij arâšoddâdemvuávám olášuttem čuávum, merikoskâsâš árvuštállâm já ovdedem láá taan pargo uási. Arâšoddâdem toimâ árvuštálloo ja oveduvoo aalmuglii tääsi sehe uárnejeijee-, ohtâdâh- já ohtâgâstääsi uáinuin.

Aalmuglii tääsi árvuštállâm pargon lii tuárjuđ arâšoddâdem uárnejeijeid árvuštâlmân já kvaliteethaldâšmân kyeskee aášijn. Aalmuglii tääsi árvuštâlmeh palváleh arâšoddâdem ovdedem páihálávt, kuávlulávt já vâldikodálávt¹⁰⁵. Árvuštállâmtiäđuid puáhtá anneeđ ävkkín meid aalmugijkoskâsijn viárdádâlmijn.

Arâšoddâdem uárnejeijee čuávu já árvuštâl merikoskâsávt arâšoddâdemvuávámijđ já toi olášume sierâ toimâhaamijn. Arâšoddâdem uárnejeijee meerrid monâttállâmvuovijn, moh kiävttojeh uárnejeijee- já ohtâdâhtääsi árvuštâlmist. Lii tehálâš, ete páihálij merideijein, huolâtteijein sehe arâšoddâdem pargein lii ääigitásásâš tiätu arâšoddâdem olášuumeest já ton kvaliteetist. Kuávdášlijđ árvuštállâmpuátusijđ kalga almostittid¹⁰⁶. Uárnejeijee- já ohtâdâhtääsi árvuštállâm lii kuávdášlâš uási arâšoddâdem jođettem já ovdedem páihálávt. Parnijđ já sii huolâtteijeid kalga orniđ máhđulâšvuodâ merikoskâsávt uásálistid arâšoddâdem árvuštâlmân¹⁰⁷.

Pargei ulmemiäldásâš já vuáválâš jiešárvuštállâm lii kuávdášlii sajattuvâst arâšoddâdem kvaliteet paijeentolâmist já ooddedmist. Árvuštállâm čuosâttâhhân puáhtá leđe eereeb iärásij pargei vuáruvaikuttâs parnijguin, juávhu pirrádâh, pedagogisiih pargovyevih, toimâ siskáldâs teikâ oppâmpirráseh.

Ohtâgâstääsi árvuštállâm meerhâš paarnij arâšoddâdemvuávámij olášume árvuštállâm. Päärni arâšoddâdemvuávám olášume lii tehálâš árvuštállâđ ain ovdil ko tot peividuvvoo tâi uđđâ ráhtoo. Árvuštállâm ohtâvuodâst pärni, huolâtteijee já pargeeh suogârdeh jieijâs uásild, ete maht oovtâst kirjettum toimâ ulmeh já sopâmušah láá valdum vuotân já maht toh láá olášum arâšoddâdem toimâst. Päärni arâšoddâdemvuávám árvuštállâm lii meid uási pärni oppâm já pyereestvaijeem torjuu. Taat árvuštállâmpargo kovvejuvoo târhieht lovain 1 já 5.

Arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn, jieškote-uv lovo loopâst orroo ääsih, moh meriduvvojeh páihálávt, stivrejeh páihálie vuávám ráhtimist sehe ton árvuštállâm vuávámist já olášutmist. Arâšoddâdem

¹⁰³ Arâšoddâdemlaahâ 24 §

¹⁰⁴ Arâšoddâdemlaahâ 24 §

¹⁰⁵ Laahâ aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáást (1295/2013) 1 § já Arâšoddâdem kvaliteet árvuštállâm vuáđđuseh já avžuuttâsah, Aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáá almostittem 24:2018

¹⁰⁶ Arâšoddâdemlaahâ 24 §

¹⁰⁷ Arâšoddâdemlaahâ 20 §

uárnejiee täärhist arâšoddâdemvuáváámis já pyereed ton kvaliteet já toimâm. Lasseen páiháliih táárbuh já ovdedempargo puátuseh stivrejeh árvuštállâm.

7.2 Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuáváámist tärkkilisteh vuáđđusijn kovvejum arâšoddâdem tooimâ árvuštállâm prinsiiþijđ já vuáháduvâid. Lasseen páihálii arâšoddâdemvuáváámijn merideh já kovvejeh, ete maht

- arâšoddâdemvuávám olášuttem čuávvoov, árvuštálloov já ovdeduvvoov systemaatlávt arâšoddâdem sierâ toimâhaamijn
- noreh já aneh ävkkín kvaliteet paijeentolâmist já pyereedmist macâttâs, mii lii finnejum þarnijn, huolâtteijein já eres oovtâstþargopeelijn
- árvuštâlmist finnejum tiäđuh annojeh ävkkín arâšoddâdemþalvâlusâi joođeetmist já oovdedmist
- árvuštállâm teháliih puátuseh almostittojeh.